

ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS FOLIA SOZOLOGICA (Acta Univ. Lodz., Folia sozol.)	2	7-68	1986
---	---	------	------

Romuald OLACZEK i Krystyna CZYŻEWSKA

ZAŁĘCZAŃSKI PARK KRAJOBRAZOWY  
CHARAKTERYSTYKA WARTOŚCI, ICH OCHRONA I WYKORZYSTANIE

ZAŁĘCZE NATURE PARK  
VALUES, PROTECTION, AND UTILIZATION

ABSTRACT: Załęcze Nature Park founded in 1978 protects the natural scenery of the most northern part of the Jurassic Cracow-Wieluń Uplands. Genesis of the park, its natural resources and their previous utilization, as well as scientific, educational, aesthetic and recreational values are described. The park is highly useful for recreation of people, for study and for teaching of the Earth history, geomorphological processes, human impact on the environment, flora and fauna. There have been preserved here historical monuments of material culture, relicts of old customs, and historical character of the landscape. One of important tasks of the park alongside its teaching and recreational values is the fact that it is to serve the ecological education of young people within programmes carried out by the Polish Pathfinders' Association. The Association has its field station and training centre here; it conducts pathfinders' camps, and carries its patronage over the park (for summary see page 62-65).

T r e ś ć

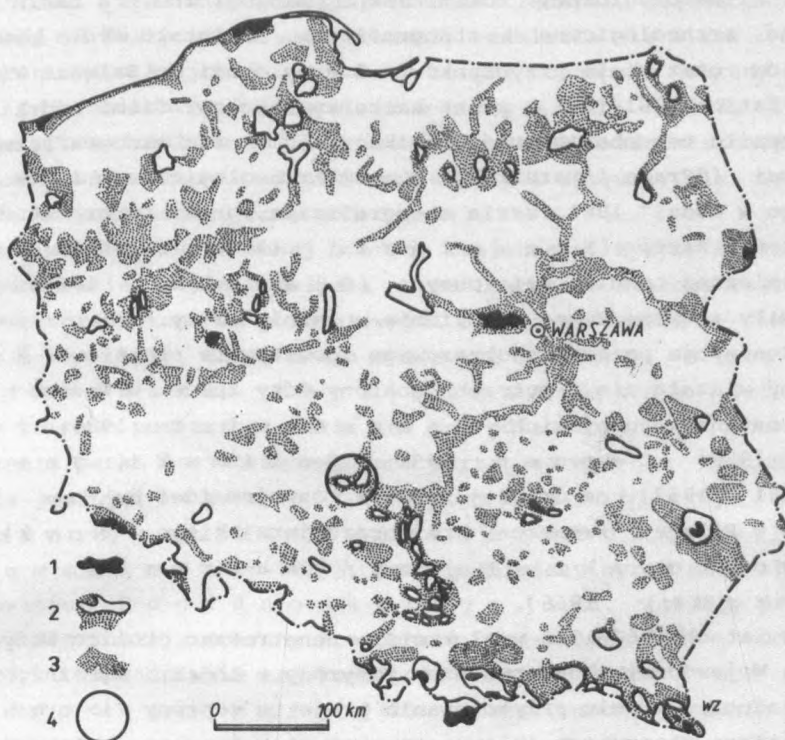
1. Powstanie parku
2. Położenie, obszar, granice
3. Zasoby przyrody i ich gospodarcze wykorzystanie

4. Wartości poznawcze i wychowawcze
  - 4.1. Dzieje Ziemi, budowa geologiczna i procesy rzeźbotwórcze
  - 4.2. Wody
  - 4.3. Szata roślinna
  - 4.4. Fauna
  - 4.5. Zabytki historyczne i kultura ludowa
5. Wartości estetyczne i rekreacyjne
6. Cele i zadania parku oraz ich urzeczywistnianie
  - 6.1. Sformułowanie celów
  - 6.2. Zadania konserwatorskie
  - 6.3. Wychowanie harcerskie
  - 6.4. Użytkowanie gospodarcze i kształtowanie środowiska
7. Załączniński Park Krajobrazowy w systemie ochrony krajobrazu Polski
8. Piśmiennictwo
9. Summary

## 1. POWSTANIE PARKU

Charakterystyczny łuk, jaki kreśli rzeka Warta poniżej Działoszyna, widoczny jest na każdej mapie Polski: na 6-kilometrowej trasie dwa odcinki rzeki biegną równolegle do siebie, a jednocześnie rzeka płynie w przeciwnie strony. Fakt ten pozwala domyślać się występowania tu jakichś interesujących zjawisk przyrodniczych, zaś stare osiedla nadwarciańskie - Działoszyn, Kamion, Toporów - także zjawisk kulturowych. Mimo to ta część Polski (rys. 1, 2) bardzo długo nie była przedmiotem badań naukowych, pozostawała też poza kręgiem zainteresowań krajoznawstwa. Wprawdzie przejeżdżający tędy w początku stulecia pewien Wielkopolanin zachwycał się "prześlicznie nad Wartą wśród porośniętymi wzgórz położonym Krzeczowem" (K a r w o w s k i 1907), ale jeszcze długo po nim żaden szlak krajoznawczy nie wiódł w te strony. Od początku lat dwudziestych intensywne badania geologiczne prowadził na tym terenie Premik, ale dopiero po odkryciu szczątków pliocenkich ssaków w Węzach (*Sprawozdanie...* 1933; S a m s o n o w i c z

1934) wzrosło zainteresowanie tym obszarem. W 1935 r. przebywała tu przez 2 dni grupa geografów Uniwersytetu Warszawskiego.



Rys. 1. Program ochrony krajobrazu w Polsce Państwowej Rady Ochrony Przyrody (wg "Przyrody polskiej" nr 11 z 1980 r.): 1 - parki narodowe istniejące, 2 - parki krajobrazowe istniejące i projektowane, 3 - obszary chronionego krajobrazu, 4 - Załęczanski Park Krajobrazowy

Fig. 1. Programme of landscape protection in Poland elaborated by the State Council for the Protection of Nature (after "Przyroda polska" No 11 from 1980): 1 - existing national parks, 2 - existing and planned nature parks, 3 - landscape protected areas, 4 - locality of Załęczanski Nature Park

Trasa ich wycieczki wiodła przez Wierzbno, Kluski, Załęczko Wielkie, Parzymiechy do Załęczka Małego, dalej nie istniejącym obecnie promem do nie istniejącej już od dwudziestu lat wsi Jarzębie, następnie przez Górę Św. Genowefy do Działoszyna; zwrócono wówczas uwagę, że w Załęczku Małym i w Cieślach "z łagodnego zbocza doliny u stóp moreny tryskają dość obfite źródła" (Pietkiewicz 1934/35). W ślad za postępem badań i publikacją ich wyników, o-

kolice Węży, Działoszyna i Załęcza stały się bardziej znane. Po 1945 r. szeroko rozwinęły się badania geologiczne, geomorfologiczne, klimatologiczne, botaniczne i zoologiczne, a także historyczne, archeologiczne i etnograficzne. Powstało sporo poważnych studiów oraz wiele przyczynków. Budowa drogi do Załęcza Wielkiego w latach 1961-1965, przez harcerzy Chorągwi Ziemi Łódzkiej, udostępniła ten obszar, zaś publikacja tomu prac etnograficznych o tej wsi ("Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi" 1961, seria etnograficzna, nr 5) oraz studium o przełomie Warty (K r z e m i ń s k i 1965) i o roślinności kserotermicznej okolic Działoszyna (O l a c z e k 1968, 1969) zwróciły większą uwagę na ziemię w zakolu Warty.

Koncepcja parku krajobrazowego powstawała stopniowo. Z jednej strony wiązała się z potrzebą ochrony Góry Zelce w Wężach i innych ostańców jurajskich (S a m s o n o w i c z 1934; P o t ę g a 1956; B e r g e r 1958; S u l i m s k i, J a k u b o w s k i 1967), z drugiej zaś - z rozwojem idei ochrony krajobrazu w Polsce, zwłaszcza krajobrazu jurajskiego (N o v á k 1963; B o g d a n o w s k i, Ł u c z y ń s k a - B r u z d a 1965; S z c z ę s n y 1966).

W latach 1962-1966 wielokrotnie penetrowano okolice Węży wspólnie z Wojewódzkim Konserwatorem Przyrody w Łodzi, mgr inż. Romanem Balutą, w celu przygotowania projektu ochrony i organizacji przyszłego rezerwatu. Plonem tych prac były dwie publikacje botaniczne (O l a c z e k 1968, 1969), obszerne uzasadnienie projektu ochrony Góry Zelce (*Uzasadnienie...* 1966), dokumentacja projektowa rezerwatu Węże (O l a c z e k 1970) oraz nabranie przeświadczenia o potrzebie ochrony rozleglejszego obszaru nad Wartą. Krytyczna publikacja (S u l i m s k i, J a k u b o w s k i 1967) bardzo pomogła Wojewódzkiemu Konserwatorowi Przyrody do przekonania władz o konieczności wykupienia prywatnych gruntów Góry Zelce i uzyskania na ten cel funduszy (ponad 0,5 mln zł), dzięki czemu mógł powstać rezerwat w 1971 r.

Ocena walorów krajobrazowych okolic Działoszyna - Załęcza - Krzczowa znalazła wyraz w pierwszym projekcie ochrony krajobrazu w byłym województwie łódzkim, zgłoszonym w 1966 r. przez Wojewódzki Komitet Ochrony Przyrody w Łodzi (O l a c z e k 1971), a ostatecznie opracowanym przez Wojewódzką Pracownię Urbanistyczną w 1971 r. (K r z e m i e ń, W y c z a w s k i 1973). W



projektach tych - i w uchwale Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi z dnia 3.11.1971 r. - dolina Warty od Działoszyna do Kochlewa, wraz z przyległymi terenami leśnymi, ciągnącymi się na zachód od Warty w kierunku Praszki, znalazła się w tzw. strefie chronionego krajobrazu. Dalszy rozwój koncepcji ochrony przyrody i jej realizacja w Polsce (K o z ł o w s k i 1973, 1976), a także wprowadzenie w 1975 r. nowego podziału administracyjnego kraju, w pewnym stopniu zdezaktualizowały i uczyniły nie wystarczającą dotychczasową formę ochrony.

Idea wielkoprzestrzennej ochrony krajobrazu Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej była rozwijana w Politechnice Krakowskiej. Początkowo ograniczona do południowej i środkowej części Wyżyny (N o v á k 1963; B o g d a n o w s k i 1967; N o v á k, B o g d a n o w s k i, Ł u c z y Ń s k a-B r u z d a 1967), z czasem została poszerzona także na jej północne krańce. Koncepcja utworzenia parku krajobrazowego nad Wartą na Wyżynie Wieluńskiej zawarta jest już w pracach Ł u c z y Ń s k i e j-B r u z d y (1967) oraz N o v á k a, Ł u c z y Ń s k i e j-B r u z d y, B o g d a n o w s k i e g o (1970), zaś pełniejszy wyraz znalazła w opracowaniu B o g d a n o w s k i e g o i i n. (1975), przygotowanym dla Komisji Ochrony Krajobrazu Państwowej Rady Ochrony Przyrody. Uzasadnienie tej koncepcji znaleźć można w pracy B o g d a n o w s k i e g o (1972). Postulowano utworzenie parku krajobrazowego pod nazwą "Zakole Warty pod Kamionem", a w toku dalszych prac nad projektem systemu jurajskich parków krajobrazowych - dwu parków, objętych wspólnym obszarem krajobrazu chronionego: "Ożarowski Park Krajobrazowy" i "Działoszyński Przełom Warty" (*Jurajski...* 1976). Wszystkie te koncepcje trafnie wskazywały obszar o wysokiej wartości krajobrazowej i znalazły miejsce w programie Państwowej Rady Ochrony Przyrody (*Program...* 1980), przedstawionym na rys. 1.

Znajomość terenu oraz dyskusje w Komisji Ochrony Krajobrazu PROP skłoniły autorów niniejszej pracy w końcu 1975 r. do złożenia władzom świeżo utworzonego województwa sieradzkiego propozycji utworzenia parku krajobrazowego pod nazwą "Załęczański Łuk Warty". Propozycja została dobrze przyjęta. W 1976 r. Interdyscyplinarny Zespół Ochrony Środowiska Uniwersytetu Łódzkiego rozpoczął prace badawcze na tym terenie. W pierwszym roku przygoto-

wano wstępną dokumentację przyrodniczą do projektu parku (O l a c z e k, C z y ż e w s k a 1976), w której określono zarys granic parku i jego strefy ochronnej, wskazano na najważniejsze wartości przyrodnicze obszaru oraz postawiono propozycje odnośnie do zagospodarowania parku. W pracy tej uczestniczyła grupa 8 studentek biologii Uniwersytetu Łódzkiego, które wykorzystały zebrane materiały terenowe do napisania prac magisterskich. Wstępna dokumentacja przyrodnicza została przedstawiona w Sieradzu na posiedzeniu Wojewódzkiego Komitetu Ochrony Przyrody w dniu 2.11.1976 r.

Korzystając z tej dokumentacji i innych materiałów, w Biurze Planowania Przestrzennego w Sieradzu został opracowany przez dr Adelę Hibner, przy współudziale Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody inż. E. Milczarskiego, projekt parku, zgodny z wytycznymi Ministerstwa Leśnictwa i P. D. z dnia 23.02.1976 r. (H i b n e r 1977). Projekt był dyskutowany na posiedzeniu Wojewódzkiego Komitetu Ochrony Przyrody w Sieradzu (27.05.1977 r.), Komisji Ochrony Krajobrazu PROP w Warszawie (30.05.1977 r.), a także na wspólnym posiedzeniu Komisji Zdrowia, Ochrony Środowiska i Spraw Socjalnych oraz Komisji Wychowania, Oświaty i Kultury Wojewódzkiej Rady Narodowej w Sieradzu (3.06.1977 r.). W toku dyskusji i uzgodnień ustalono nazwę "Załęczański Park Krajobrazowy", zasady użytkowania parku i niezbędne ograniczenia. Ze względu na dawne zainteresowanie się tym obszarem Związku Harcerstwa Polskiego i rozpoczętą budowę dużego ośrodka szkoleniowego w Załęczu Wlk. - Kępówiźnie uznano, że jednym z zadań parku będzie wykorzystanie jego obszaru do wychowania harcerskiego, przy tym harcerze pełnić będą społeczną służbę ochrony parku (G o l i c k a 1977; J. K o w a l s k i 1986).

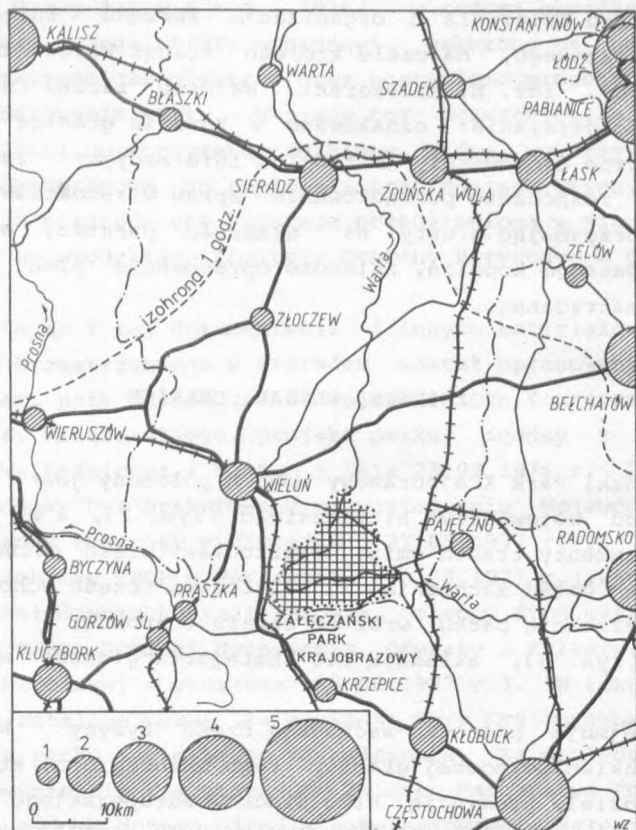
Park został powołany do istnienia w dniu 5.01.1978 r. uchwałą nr XIII/50/78 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Sieradzu (C z y ż e w s k a 1979). Załęczański Park Krajobrazowy jest zatem czwartym lub piątym parkiem krajobrazowym utworzonym w Polsce (tego samego dnia w Gdańsku powołano Nadmorski Park Krajobrazowy), a pierwszym w zespole Jurajskich Parków Krajobrazowych. Pozostałe parki jurajskie utworzono w woj. katowickim 20.06.1980 r., w woj. krakowskim 2.12.1981 r. i w woj. częstochowskim 17.06.1982 r. (S k a l s k i 1983). W ślad za uchwałą WRN (załącznik 1) Wo-

Wojewoda Sieradzki wydał zarządzenie (1.03.1978 r.) w sprawie powołania, zakresu działania i organizacji Zarządu Zależańskiego Parku Krajobrazowego, na czele którego stanął Wojewódzki Konserwator Przyrody, inż. E. Milczarski. Wkrótce zarząd (nieetatowy) przystąpił do działania: oznakowano w terenie granice parku, postawiono liczne drogowskazy i tablice informacyjne, zaangażowano strażników, rozpoczęto porządkowanie spraw własnościowych, wykupując lub przejmując grunty na własność państwa, ograniczono dziką eksploatację kopalin, zalecono opracowanie planu zagospodarowania przestrzennego.

## 2. POŁOŻENIE, OBSZAR, GRANICE

Zależański Park Krajobrazowy (ZPK) położony jest na południowym krańcu województwa sieradzkiego (rys. 2), a w jego skład wchodzi fragmenty trzech gmin: Wierzchlas (część północna parku), Pątnów (część zachodnia) i Działoszyn (część wschodnia). Na ogólną powierzchnię parku wraz ze strefą ochronną, obejmującą 15 480 ha (rys. 3), składają się kategorie gruntów wykazane w tab. I.

Park obejmuje północno-wschodnią część Wyżyny Wieluńskiej wraz z odcinkiem północnej granicy tego mezoregionu, która jednocześnie oddziela prowincję Niżu Środkowoeuropejskiego od prowincji Wyżyny Małopolskiej (K o n d r a c k i 1977). Granica ta, miejscami podkreślona przebiegiem moren czołowych stadium warty, rysuje się w krajobrazie wyraźnie jako wzniesiona krawędź, z której rozciąga się rozległy widok na północ, na przyległą równinę Niziny Południowopolskiej. W okolicy Krzeczowa Warta przełamuje się przez tę krawędź doliną wcięta na głębokość 30-60 m (K r z e m i ń s k i 1965). Wyżyna Wieluńska jest częścią płyty jurajskiej, w większości przykrytej tu osadami zlodowacenia środkowopolskiego (fot. 1). Zachodnia krawędź płyty - kuesta - z przyczyn litologicznych i tektonicznych nie jest tu wysoka ani tak wyraźna, jak między Częstochową a Krakowem. Ostatnie fragmenty tej kuesty - charakterystyczne ostańce zbudowane z górnourajskich wapieni skalistych - ukazują się na powierzchni w pobliżu doliny Warty i na jej stokach w granicach ZPK (fot. 2).



Rys. 2. Załęczński Park Krajobrazowy (ZPK) na tle sieci dróg i miast Polski Środkowej (oprac. R. Olaczek, wyk. W. Załuski). Miasta o liczbie mieszkańców: 1 - do 10 tys., 2 - od 10 do 50 tys., 3 - od 50 do 200 tys., 4 - od 200 do 500 tys., 5 - ponad 500 tys.

Fig. 2. Załęcz Nature Park (ZNP) against the background of road network and towns in Central Poland (prepared by R. Olaczek, figure by W. Załuski). Towns with the number of inhabitants: 1 - under 10 000; 2 - from 10 000 to 50 000; 3 - from 50 000 to 200 000; 4 - from 200 000 to 500 000; 5 - over 500 000

Te właśnie ostańce, wynurzające się spod pokrywy piasków i żwirów, żywiące bogatą i osobliwą florę, obfitujące w różnorodne formy rzeźby krasowej, są najcenniejszymi składnikami krajobrazu parku. Dla każdego, kto przybywa tutaj z kierunku północnego, zachodniego lub wschodniego, są pouczającym zjawiskiem, zwiastunem i zapowiedzią osobliwego krajobrazu jurajskiego, któ-



ry w całej krasie pojawia się dopiero na Wyżynie Częstochowskiej.

Tabela I

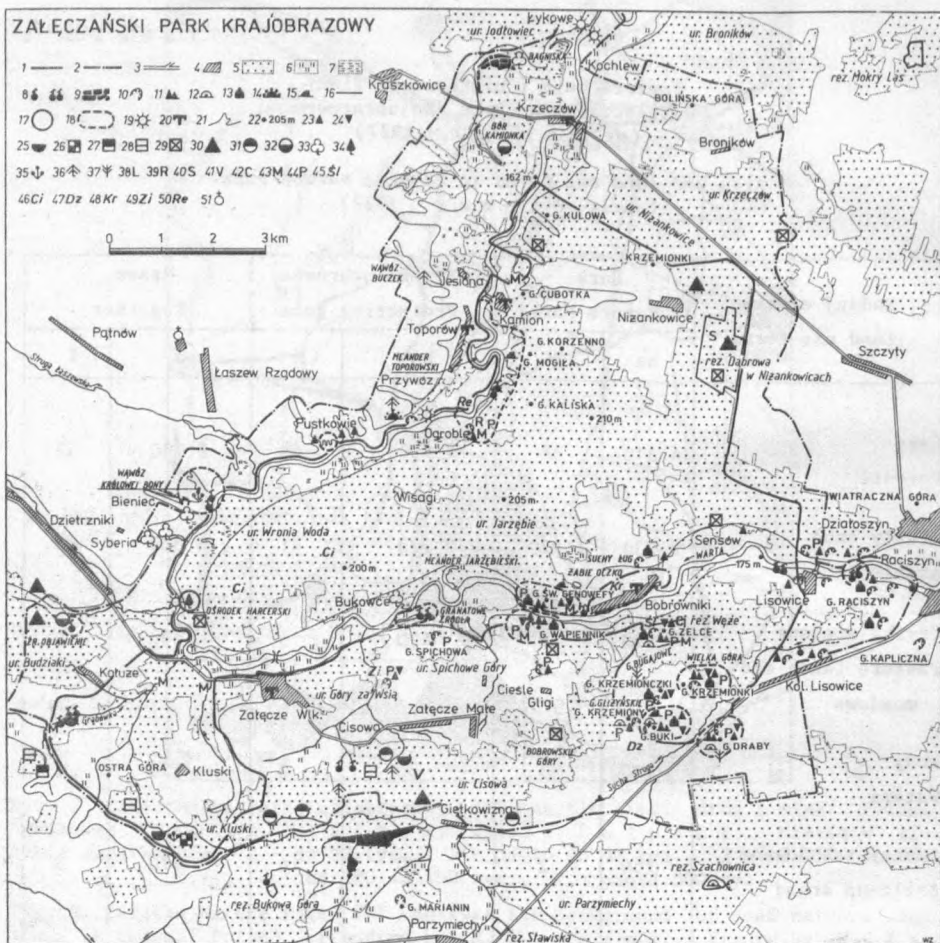
Powierzchnia i użytkowanie ziemi  
w Załęczańskim Parku Krajobrazowym  
(wg Hibner 1977)

Area and land use forms in Załęcze Nature Park  
(after Hibner 1977)

Rodzaj użytku Land use forms	Park Nature Park		Strefa ochronna Protecting zone		Razem Together	
	ha	%	ha	%	ha	%
Lasy Forests	4 310	58	3 890	49	8 200	53
Grunty orne Arable lands	2 030	27	3 270	41	5 300	34
Użytki zielone Pasture lands and meadows	570	8	420	5	990	6
Wody Waters	200	3	30	0	230	2
Grunty zabudowane Built-up areas	150	2	320	4	470	3
Nieużytki Waste lands	170	2	70	1	240	2
Pozostałe grunty Other lands	40	0	10	0	50	0
Razem Together	7 470	100	8 010	100	15 480	100

W granicach parku znalazła się dolina Warty od Lisowic prawie po Krzczów oraz całe wnętrze Łuku Warty; granica biegnie lewą krawędzią doliny, oddalając się od niej w dwu miejscach:



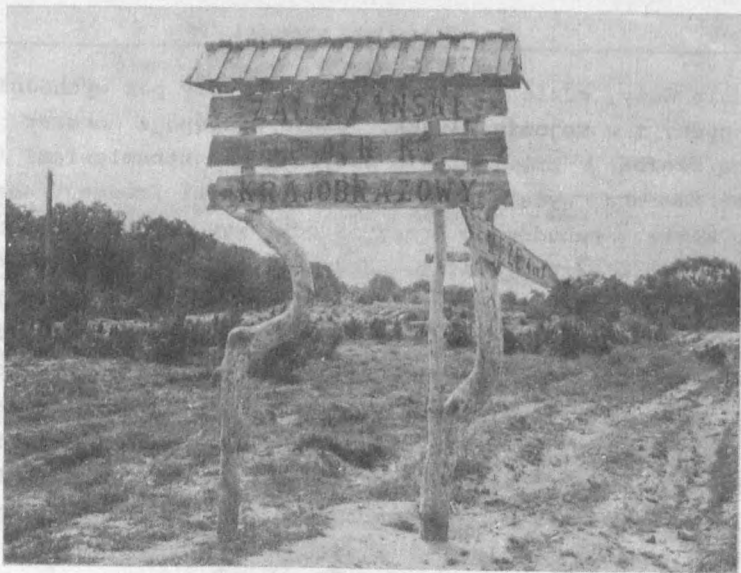


Rys. 3. Wartości przyrodnicze i kulturowe ZPK (oprac. R. Olaczek i K. Czyżewska, wyk. W. Załuski): 1 - granica parku krajobrazowego, 2 - granica strefy ochronnej, 3 - drogi, 4 - miejscowości, 5 - lasy, 6 - łąki, 7 - torfowiska i bagna, 8 - źródła i ich zespoły, 9 - stawy, 10 - kamieniołomy i sztucznie odkryte skały, 11 - naturalnie odkryte skały, 12 - jaskinie i ich zespoły, 13 - inne formy krasowe, 14 - kurhany, 15 - głązy narzutowe, 16 - rezerваты przyrody, 17 - pomniki przyrody, 18 - projektowane rezerваты i pomniki przyrody, 19 - młyny wodne drewniane, 20 - budownictwo, drewniane, 21 - krawędź terasy wysokiej, 22 - punkt topograficzny, 23 - stanowiska muraw kserotermicznych, 24 - stanowiska muraw naskalnych lub zespołów szczelinowych; 25-32 - stanowiska naturalnych fitocenoz leśnych: 25 - łąg jesionowo-olszowy, 26 - grąd jodłowy, 27 - kwaśna buczyna niżowa, 28 - zdegenerowane fitocenozy kwaśnej buczyny niżowej, 29 - świetlista dąbrowa, 30 - kwaśna dąbrowa trzcinnikowa, 31 - wilgotny bór mieszany dębowo-świerkowy, 32 -

w rejonie Węży, gdzie do parku włączono cały pas wychodni skał wapiennych, i w rejonie Klusek, gdzie występuje obszar z urozmaiconą rzeźbą i promieniście spływającymi strumieniami (rys. 3). Poniżej Kamiona wyłączono z parku niewielki fragment na prawym brzegu Warty, zabudowany przez ośrodki wypoczynkowe; podobnie wyłączona jest wieś Bobrowniki. Jedyne duże wsie w parku to Kamion i Niżankowice. Strefa ochronna (otulina) obejmuje przyległe do parku tereny leśne i rolne, o większym niż park stopniu zasiedlenia. Wewnątrz strefy położone są wsie: Bobrowniki, Załęcze Wielkie i Małe, Przywóz, Toporów, Krzeczów i wiele innych małych wiosek i przysiółków. W strefie ochronnej znalazła się dolina Warty od Działoszyna do Kochlewa oraz obszary leśne w okolicy Szczytów, Bronikowa, Kraszkowic i Dzietrznik. Na południu granica strefy ochronnej obejmuje Raciszyn, a następnie biegnie wzdłuż granicy województwa. Zachodni odcinek granicy oddala się od doliny, obejmuje tereny rolnicze pocięte licznymi wąwozami i parowami. W

bór bagienny; 33-37 - okazałe drzewa i ich grupy: 33 - dąb szypułkowy, 34 - lipa drobnolistna, 35 - kwitnący bluszcz pospolity, 36 - sosna zwyczajna, 37 - drzewiaste jałowce; 38-44 - stanowiska florystyczne: 38 - *Polystichum lonchitis*, 39 - *Phegopteris robertiana*, 40 - *Senecio fuchsii*, 41 - *Calamagrostis villosa*, 42 - *Cotoneaster integririma*, 43 - mchy górskie, 44 - porosty górskie, wyżynno-górskie i wyżynne; 45 - ślimaki wapieniolubne na północnej granicy zasięgu, 46 - cietrzew, 47 - dzięcioł zielonosiwy, 48 - krogulec, 49 - zimorodek, 50 - remiz, 51 - zabytkowe kościoły

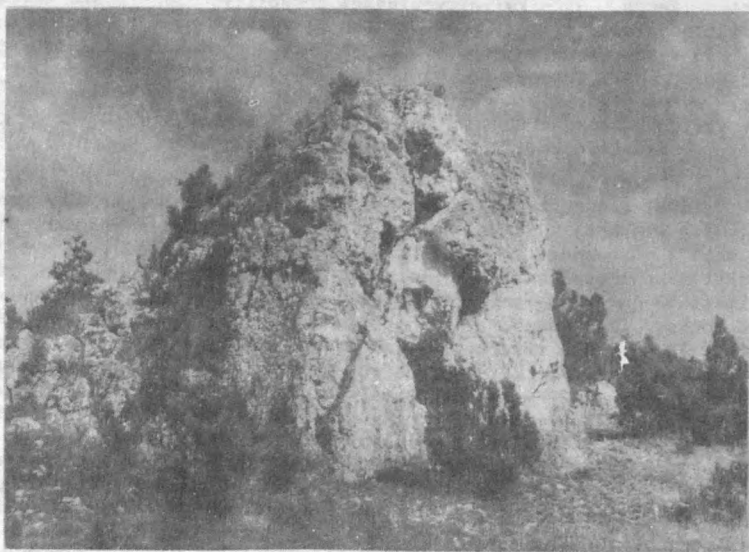
Fig. 3. Natural and cultural values of ZNP (prepared by R. Olaczek and K. Czzyżewska, figure by W. Załuski): 1 - boundary of the nature park, 2 - boundary of the protective zone, 3 - roads, 4 - settlements, 5 - forests, 6 - meadows, 7 - peat-bogs and swamps, 8 - springs, 9 - ponds, 10 - limestone quarries and artificially uncovered rocks, 11 - naturally uncovered rocks, 12 - caves, 13 - other carst forms, 14 - grave-mounds, 15 - erratics, 16 - nature reserves, 17 - nature monuments, 18 - planned nature reserves and monuments, 19 - wooden water mills, 20 - wooden housing, 21 - high terrace scarp, 22 - topographical points, 23 - localities of xerothermic grasslands, 24 - localities of rocky grasslands or crevice calciphilous associations; 25-32 - localities of natural wood phytocoenoses: 25 - *Circaeo-Alnetum*, 26 - *Tilio-Carpinetum abietetosum*, 27 - *Luzulo pilosae-Fagetum*, 28 - pine stands on habitats of beech forests, 29 - *Potentillo albae-Quercetum*, 30 - *Calamagrostio-Quercetum*, 31 - *Quercus-Piceetum*, 32 - *Vaccinio uliginosi-Pinetum*; 33-37 - monumental trees: 33 - *Quercus robur*, 34 - *Tilia cordata*, 35 - flowering *Hedera helix*, 36 - *Pinus sylvestris*, 37 - *Juniperus communis*; 38-44 - localities of rare plants: 38 - *Polystichum lonchitis*, 39 - *Phegopteris robertiana*, 40 - *Senecio fuchsii*, 41 - *Calamagrostis villosa*, 42 - *Cotoneaster integririma*, 43 - montane species of mosses, 44 - montane and upland species of lichens; 45 - calciphilous snails on the northern limit of their area, 46 - black grouse, 47 - green woodpecker, 48 - sparrow-hawk, 49 - king-fisher, 50 - singing tit, 51 - monumental churches



Fot. 1. Krajobraz staroglacjalny na podłożu jurajskim - rolnictwo wycotyuje się z ubogich gleb. Okolice Lisowic

Photo 1. The landscape of old-age glaciation on Jurassic bedrocks: agriculture withdrawing from impoverished soils, environs of Lisowice village

1980. Photo J. T. S i c i ń s k i



Fot. 2. Góra Św. Genowefy, najokazalszy ostaniec w Załęczańskim Parku Krajobrazowym

Photo 2. St. Genowefa Rock, the most prominent monadnock in Załęcze Nature Park

1967. Photo R. O l a c z e k

tekście tego artykułu przez "park" rozumie się obszar parku krajobrazowego i strefy ochronnej; rozróżnienie między nimi, w razie potrzeby, zostanie wyraźnie zaznaczone.

### 3. ZASOBY PRZYRODY I ICH GOSPODARCZE UŻYTKOWANIE

Po okresie gospodarczego ożywienia w XVI i 1. połowie XVII w. Ziemia Wieluńska w 2. połowie XVII i w XVIII w. przeżywała czas zastoju, a nawet gospodarczego regresu, czego przyczyną były częste przemarsze wojsk, epidemie i ogólny upadek gospodarczy państwa (G o l d b e r g 1961). Od początku XIX w. posiadamy wiarygodny obraz kartograficzny przemian osadnictwa i rolnictwa obszaru ZPK (O l a c z e k 1986a). Stan gospodarczy tego obszaru nie uległ poprawie do połowy XX w., raczej następowała jego dalsza degradacja, na co wskazywało wycofywanie się rolnictwa i zamieranie wielu osiedli. Oprócz przyczyn społecznych tego stanu, nie można nie dostrzegać ważnej - a w obrębie obecnego ZPK zapewne decydującej - roli środowiska geograficznego, przede wszystkim ubogich i podatnych na erozję gleb. Świadczy o tym już ilustracja dóbr królewskich z 1765 r.: "... w Kamionie grunta w samych sytuowane piaskach, że więcej robocizna na nie obrócona wynosiła niż w krescencyi prowentu być mogło" (cyt. za: G o l d b e r g 1961).

Ponury obraz gospodarczy tego obszaru maluje autor opisu Działoszyna w *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego*. Za Dietrznikami w stronę Działoszyna ciągnie się "gomołe pogórze kamieniste, z wydmami piaszczystymi, od 1 do 3 mil i więcej szerokie. [...] Nad spływającymi z rzadka strugami do Warty rozsiadły się nędzne zagrody chłopskie i pustkowia, [...] na które nawet podatku ku utrzymaniu urzędów gminnych i sądowych nie rozpisują; lichego plonu zasiewów tamecznych nie sprzątają zwykłym sposobem, lecz garściami wrywają. Istna pustynia, przez którą Warta [...] przedziera się kilka mil [...] gdziekolwiek tylko wzdłuż rzeki zdarzają się smugi łąk. Nad Załączem jest najwyższy grzbiet tego pogórza, który tu i ówdzie zowią «Góry Działoskie»; duże głązy rozmieszczone w stronę Drabów ludek okoliczny zwie diabelskimi. Zdawałoby się wszakże, że rzekome Góry Działoskie musiały być przed kilku jeszcze wiekami zalesione, i dopiero ogołocone z drzew, wię-



cej już roślinności zapuścić nie mogły [...] Jakżeby inaczej stany Rzeczypospolitej mogły królowej Bonie przeznaczyć te okolice, a mianowicie Kamion z przyległościami, na dobra stołowe, gdyby wówczas już taką były pustynią! Kamion był nawet miastem podówczas, a obok w Bieńcu, lichej dziś wioszczynie, też królowa miała pyszny ogród i dworzec swój..." (W [...] r. 1881). Wymowne jest porównanie tego opisu ze współczesnym krajobrazem (fot. 3, 4).



Fot. 3. Widok z Góry Św. Genowefy na porzucone pola i rozwiewane piaski  
Photo 3. View from St. Genowefa Rock on deserted fields and windblown sands  
1967. Photo R. Olaczek

Także w okresie międzywojennym był to obszar wyjątkowo ubogi i ślady biedy widoczne są do dziś, chociaż odpłynęło stąd wiele zbędnych rąk do pracy, a w niektórych wsiach zaznacza się poprawa gospodarcza. Obecnie na terenie ZPK żyje około 5000 ludzi, z czego 70% utrzymuje się z rolnictwa: średnia gęstość zaludnienia wynosi 13 osób/km<sup>2</sup> we właściwym parku i 51 osób/km<sup>2</sup> w strefie ochronnej, średnio w całym ZPK - 32 osoby/km<sup>2</sup> (Hibner 1977). W dalszym ciągu trwa tendencja odpływu ludności i szukania zatrudnienia poza rolnictwem.





Fot. 4. Peryferie ekumeny rolniczej, droga z Kamiona do wnętrza łuku Warty  
 Photo 4. Peripheries of agricultural oekumene, road from Kamion to internal part of the Warta bend

1976. Photo R. O l a c z e k

Na obszarze ZPK najważniejszymi zasobami przyrody gospodarczo użytkowanymi są użytki rolne, lasy i surowce skalne. Ich rola zmieniała się w ciągu dziejów historycznych, chociaż zawsze w przeszłości najważniejsze było rolnictwo. Jeszcze w XIX w. duże znaczenie miały zasoby energii wodnej, użytkowane przez liczne młyny i inne urządzenia hydroenergetyczne. Obecnie są prawie zupełnie nie wykorzystywane, wzrasta natomiast wartość innych zasobów, jak terenów rekreacyjnych, zwierzyny łownej i ryb w rzekach.

R o l n i c t w o korzysta z g l e b bardzo niskiej jakości: jałowych i bezwodnych. Około 90% użytków rolnych to grunty V i VI klasy bonitacji; przeważają gleby bielcowe utworzone z luźnych piasków zalegających na wapieniu skalistym lub na glinie, miejscami żwirów lub piasków gliniastych, a w zachodniej części ZPK głębokich piasków. Gleby te łatwo poddają się erozji, czemu sprzyja urozmaicona rzeźba i czego ślady są powszechnie wi-

doczne (fot. 4). Wszystkie stare wsie, o lokacji średniowiecznej, korzystają z płatów gleb nieco lepszych, tkwiących jak wyspy wśród nieurodzajnych piasków. Wszelkie próby wyjścia poza te "wyspy" kończyły się niepowodzeniem, toteż proces wycofywania się rolnictwa i zalesiania najsłabszych gruntów trwa już tutaj od początku XIX w., a po 1945 r. tylko się nasilił. Warunki środowiskowe oraz rozdrobnienie własności gruntów nie pozwalają tu na intensyfikację produkcji rolnej ani roślinnej, ani zwierzęcej. Rolnictwo ma szansę trwać i dawać dochód tylko na bardzo ograniczonym areale gruntów, zaś miejscowa ludność zmuszona jest do zarobkowania poza rolnictwem. W naturalnym procesie przemian małe osady i przysiółki będą zanikać, nawet bez takich akcji przesiedleńczych, jak podjęta w końcu lat pięćdziesiątych w stosunku do wsi Jarzębie, skąd cała ludność przeniosła się na inny teren, a pola i siedziska wiejskie zostały zalesione (fot. 3). Podobne zdarzenia miały tu miejsce i w przeszłości; np. wieś Załęcze Wielkie pierwotnie leżała na prawym brzegu Warty, na starym szlaku drogowym biegnącym od Dietrzynik, który przechodził brodem przez Wartę w Kępówiznie, a dalej wiódł przez Załęcze Wielkie, Jarzębie, Bobrowniki do Działoszyna. Na obecne miejsce wieś przeniosła się około 1864 r. (D e k o w s k i 1961, D r o z d o w s k a 1962).

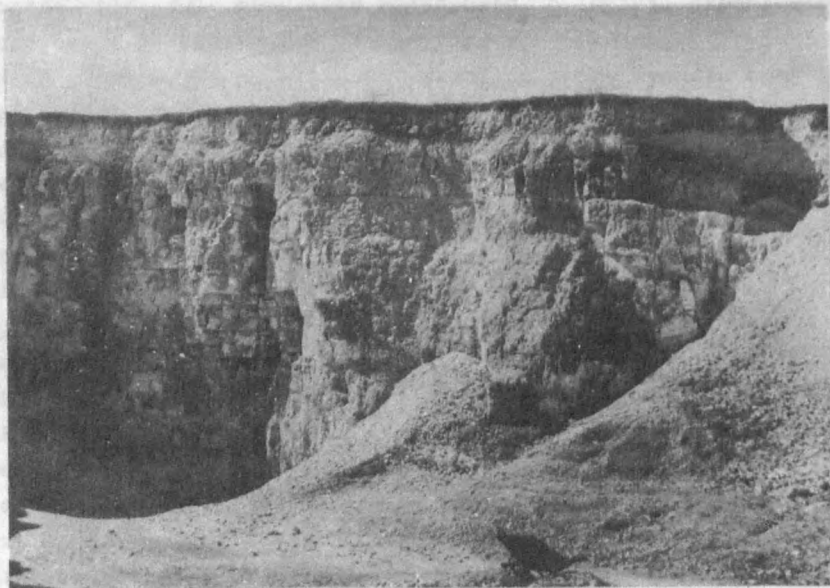
L a s y w tej ubogiej krainie zajmują siedliska najuboższe i w większości pochodzą z zalesienia gruntów porolnych (O l a c z e k 1986a). Stan lasów państwowych jest znacznie lepszy niż prywatnych. Zajmują one 48% ogółu powierzchni leśnej, mają urozmaicony skład drzewostanu i sporo starodrzewi w uroczyskach Ciso-wa i Niżankowice. Lasy prywatne przeważają pod względem powierzchni, są źle zagospodarowane, rozdrobnione, mają drzewostany młode, wyłącznie sosnowe lub z domieszką brzozy, o luźnym zwarciu i małej produktywności. Sporo tu powierzchni pokrytych murawami piaskowymi i zaroślami jałowcowymi (fot. 5), które mają bardzo duże znaczenie krajobrazowe i klimatyczno-zdrowotne. Ta ich funkcja jest ważniejsza niż gdyby zostały zalesione, toteż powinny pozostać w takim stanie, w jakim są (C z y ż e w s k a 1986a). Gospodarka leśna na tym terenie zyskuje na znaczeniu, a nadanie jej kierunku produkcyjno-ochronnego - w związku z zadaniami parku krajobrazowego - jeszcze to znaczenie podniesie.



Fot. 5. Jałowczyska i murawy psammofilne w okolicy Kamiona

Photo 5. Juniper-groves and psammophilous grasslands in the vicinity of Kamion 1976. Photo R. O l a c z e k

W ZPK występują różnorodne surowce mineralne, głównie budowlane, ale w ilościach i w sytuacji komunikacyjnej nie pozwalających na podjęcie eksploatacji przemysłowej. Duże ośrodki górniczo-przemysłowe znalazły się poza obszarem parku. Są to cementownie w Działoszynie wraz z kopalnią odkrywkową wapienia, przemysł ceramiczny i cegielnie w okolicy Wielunia, korzystający z miejscowych ilów i glin oraz - w przeszłości - wydobywanie i przetwórstwo rud żelaza w okolicy Praszki i Rudnik. W jaskiniach okolic Węży już w XIX w. eksploatowano szpat (krystaliczny kalcyt), w okresie międzywojennym istniały nawet prywatne przedsiębiorstwa skupiające i wywożące stąd ten minerał. W ten sposób ogołocono jaskinie z szaty naciekowej, ale przy okazji odkryto brekcję kostną ssaków plioceńskich. Obecnie w tym rejonie eksploatowane są wapień (fot. 6), czynnych jest też kilka wapienników (fot. 7). Eksploatacja prowadzona jest chaotycznie i miejscami zagraża cennym wartościom przyrodniczym. W wielu miejscach,



Fot. 6. Kamieniołom wapieni kredowych (oksford) w Lisowicach  
 Photo 6. Quarry of cretaceous limestones (Oxford) in Lisowice

1977. Photo W. M a l i ń s k i

równie chaotycznie, eksploatowany jest żwir i piasek. Ten sposób gospodarowania jest sprzeczny z zadaniami parku. Jednakże nic nie stoi na przeszkodzie, aby w miejscach wyznaczonych planem zagospodarowania przestrzennego, wydobywać surowce na potrzeby miejscowe, nawet wapien.

Jak z powyższego wynika, utworzenie parku krajobrazowego nie oznacza zasadniczej zmiany w sytuacji materialnej miejscowej ludności, która gospodaruje w środowisku o bardzo małej użyteczności i niskim stopniu zagospodarowania. Jest oczywiste, że dalsze użytkowanie miejscowych zasobów musi pozostawać w zgodności z celami ochronnymi, bo tylko wówczas ma sens istnienie parku krajobrazowego. Zakłada to niezbędność pewnych ograniczeń w sposobach użytkowania niektórych zasobów przyrody. Jednocześnie jednak ochrona krajobrazu tworzy nowe wartości lub podnosi znaczenie innych zasobów, co może korzystnie wpłynąć na życie gospodarcze i poprawić los miejscowej ludności. Te nowe wartości to przede





Fot. 7. Wapiennik na Górze Draby

Photo 7. Lime kiln on Draby Hill

1977. Photo W. M a l i ń s k i

wszystkim zagospodarowanie rekreacyjne i obsługa ruchu turystycznego. Biorąc pod uwagę położenie ZPK w stosunku do ośrodków miejsko-przemysłowych Polski Środkowej i Śląska (rys. 2), można się liczyć ze wzrostem zainteresowania i napływem turystów na ten teren. Utworzenie parku krajobrazowego jest zatem swoistą formą zainwestowania obszaru, wynikającą ze słusznego wyboru funkcji zgodnej z walorami środowiska przyrodniczego i potrzebami społecznymi.

#### 4. WARTOŚCI POZNAWCZE I WYCHOWAWCZE

Głównym motywem utworzenia parku krajobrazowego jest ochrona tych jego wartości, które są swoiście użytkowane w toku rekreacji, przywracającej ludziom sprawność do pracy i przyjemność życia oraz w procesie naukowego poznawania tego obszaru, nauczania



szkolnego i pozaszkolnego, zwiedzania krajoznawczego, wychowania harcerskiego, a także popularyzowania wiedzy. Wartości te biorą się stąd, że na niewielkim obszarze gromadzi się różnorodność zjawisk przyrodniczych i kulturowych, przy czym niektóre z nich - gdzie indziej ukryte - tu ukazują się jawnie naszym oczom, inne reprezentują zjawiska typowe dla danej strefy geograficznej, a jeszcze inne są niepowtarzalne. Ważniejsze z tych wartości omawiamy poniżej, zwracając uwagę przede wszystkim na to, co może być przedmiotem obserwacji nie tylko specjalistów (rys. 3).

#### 4.1. DZIEJE ZIEMI, BUDOWA GEOLOGICZNA I PROCESY RZEZBOTWÓRCZE

Na obecne ukształtowanie powierzchni ZPK wpłynęło wiele czynników litologicznych i klimatycznych, ale dają o sobie znać także elementy budowy starszego podłoża: zarówno łuk doliny Warty pod Załęczem Wlk., jak i krawędź wyżyny pod Krzeczowem mają uwarunkowania tektoniczne (K r z e m i ń s k i 1965, 1974). Pouczające jest tutaj nakładanie się na siebie skutków kilku m o r f o g e n e z: trzeciorzędowej, glacialnej, interglacialnej i peryglacialnej oraz holocenijskiej. Wschodnie skał mezozoicznych, z bogato rozwiniętą i zakonserwowaną rzeźbą krasową, są relikdami krajobrazów młodotrzeciorzędowych, dodatkowo wzmocnionych szczątkami fauny ożywiającej ongiś te krajobrazy. Wgląd w nowsze dzieje Ziemi dają osady i formy plejstocenijskie staroglacjalne: ciągi pagórków morenowych, pola sandrowe, pradolina biegnąca na zachód ku Praszce (wskazująca kierunek odpływu wód Warty), dolina Warty z terasami. Jeszcze młodsze karty dziejów Ziemi zapisane są na dnie doliny - zarośnięte lub zarastające starorzecza, ślady dawnych koryt rzeki, torfowiska - oraz na jej stokach w postaci młodych form erozyjnych - debry i wąwozów, oraz starszych - suchych dolin, jarów itp.

Najcenniejszym dla nauki znaleziskiem na tym terenie są szczątki fauny plejstocenijskiej. Pierwsze znalezisko - 11 ton brekcji kostnej, wywiezionej z Góry Zelce do Warszawy przez J. Samsonowicza w 1933 r. (*Sprawozdanie...* 1933; S a m s o n o w i c z 1934) - po zbadaniu okazało się bardzo zasobne w szkielety zwierząt i zwróciło uwagę na ten obszar. Po-

mijając skamieniałości fauny mezozoicznej w wapieniach, odkryto i opisano tu 13 stanowisk szczątków zwierzęcych trzeciorzędowych, zakonserwowanych w osadach wypełniających szczeliny i jamy krasowe, a znanych jest jeszcze około 20 stanowisk (Głazek i in. 1977, 1980). Do 1960 r. opublikowano 18 prac z wynikami badań materiałów paleontologicznych zebranych na stanowisku Węże 1, a w następnych latach - kilkadziesiąt dalszych prac ze stanowisk Węże 1 i Węże 2; w publikacjach tych opisano ponad 100 gatunków zwierząt, w tym przeszło 30 gatunków nowych dla nauki (Kowalski 1961, 1964; Głazek i in. 1980 i cytowana tam literatura). Znaczenie tych odkryć jest ogromne. Przed poznaniem fauny kopalnej w Wężach świat zwierząt, zamieszkujących ziemię Polski bezpośrednio przed epoką lodową, był prawie nie znany. W Wężach zachowała się bogata i różnorodna fauna kręgowców, reprezentatywna dla tej części Europy; może ona służyć do korelacji geologicznej z podobnymi zespołami zwierzęcymi odkrytymi w innych miejscach Ziemi i jest jednym z ważniejszych ogniw do poznania ewolucji fauny w końcu trzeciorzędu (Kowalski 1961; Sulimski, Jakubowski 1967). Imię matej, ubogiej wioski otrzymały liczne gatunki zwierząt, np. jeleń z Węży *Cervocerus wenzensis*, niedźwiedź z Węży *Ursus wenzensis* i in. Wciąż odkrywane są nowe stanowiska paleontologiczne w dalszych szczelinach na Górze Zelce, Górze Draby (Draby 1, 2, 3, 4) oraz na Górze Krzemionki (Węże 3) (Sulimski 1962; Szynkiewicz 1977; Głazek i in. 1977, 1980). Zapewne w szczelinach skalnych okolic Węży kryją się jeszcze inne nieznanne skamieniałości i byłoby niepowetowaną stratą dla nauki, gdyby zostały zniszczone.

Jaskinie są cennymi dokumentami dawnych klimatów i procesów geologicznych; często przechowują się w nich szczątki wymarłych zwierząt, czasem mają piękną szatę naciekową, są też siedliskiem osobliwej fauny współczesnej. Na Wyżynie Wieluńskiej dotychczas odkryto 24 jaskinie; większość z nich znajduje się w granicach ZPK (rys. 3). Bliżej poznano 17 jaskiń (Szynkiewicz 1975); należą one do typu jaskiń suchych, rozwiniętych na kilku poziomach połączonych studniami, o długości korytarzy do kilkudziesięciu metrów i głębokości do 20 m. Opisy niektórych jaskiń, z planami, zamieszczone są w czasopiśmie "Speleologia"

(1971) oraz "Kras i Speleologia" (1978); syntetyczną ich charakterystykę podał S z y n k i e w i c z (1971, 1975, 1977). Na Górze Zelce są następujące jaskinie: - Samsonowicza, - Zanokcica, - Stalagmitowa (fot. 8), - Za Kratą, - Draba, - Mała, - Niespodzianka, - Dwuwylotowa oraz jaskinia bez nazwy i stanowisko paleontologiczne Węże 2. Niektóre z tych jaskiń są przystosowane i udostępnione do zwiedzania (Z a d w o r n y 1974; S z y n k i e w i c z 1978). Na Górze Draby jest wejście do jaskini Ewy (fot. 9), na Górze Buki - do jaskini tej samej nazwy. Na Górze Krzemiony są dwie jaskinie zasypane gruzem. Tuż poza granicami parku, na Krzemiennej Górze, jest jaskinia Szachownica o długości korytarzy ponad 1000 m, największa jaskinia na całej Wyżynie Krakowsko-Wieluńskiej (G ł a z e k i in. 1978). Są też jaskinie na sąsiedniej Górze Kitajka i na Górze Kaplicznej. Zapewne poszukiwacze jaskiń mają szanse na dokonanie dalszych odkryć.



Fot. 8. Zejście do jaskini Stalagmitowej na Górze Zelce, młodzież obozu przyrodniczego ZHP na zajęciach terenowych

Photo 8. Descent to Stalagmitowa Cave on Zelce Hill, youth from the pathfinders' nature camp during field activities

1978. Photo K. C z y ż e w s k a

Wapienne w górze i skałki, charakterystyczny składnik krajobrazu jurajskiego, występują w południowo-wschodniej części ZPK. Znajduje się tu 9 wzgórz wapiennych, w tym 8 o charakterze pagórów ostańcowych i jeden - Góra Św. Genowefy - o charakterze pagóra meandrowego (Krzemicki 1965, Szynkiewicz 1975, 1977). Oto one (rys. 3):

- Góra Zelce (246 m n.p.m.) wznosi się wysokim cokołem ponad doliną Warty; największy i najlepiej odpreparowany spod osadów plejstocenijskich pagór ostańcowy, zbudowany z wapieni skalistych. Powierzchnia szczytowa jest płaska wskutek plejstocenijskiego ścięcia i wyrównania. Występuje tu kilka dużych pól lapiezowych z kratowym systemem żłobków krasowych, kilka studni krasowych, 10 jałk. Stoki północne i zachodnie są strome, pozostałe - łagodne, u podnóża - zanurzone w grubej pokrywie piasków. Powierzchnię i krawędzie stoków urozmaica 49 naturalnych skałek. Widoczne są ślady ponad 50 wyrobisk wapienia sprzed 1970 r. Szczytowa część jest pokryta murawami kserotermicznymi i zaroślami dzikich róż z jałowcem, na obrzeżu - las sosnowy. Po utworzeniu rezerwatu i zaniechaniu wypasu szybko zachodzi sukcesja roślinności krzewiastej.

- Góra Krzemionki (228 m n.p.m.), płaskie, nie zalesione w górze koło wsi Węże z kamieniołomami i wapiennikiem, nieliczne naturalne skałki; duży kamieniołom w północno-wschodniej części.

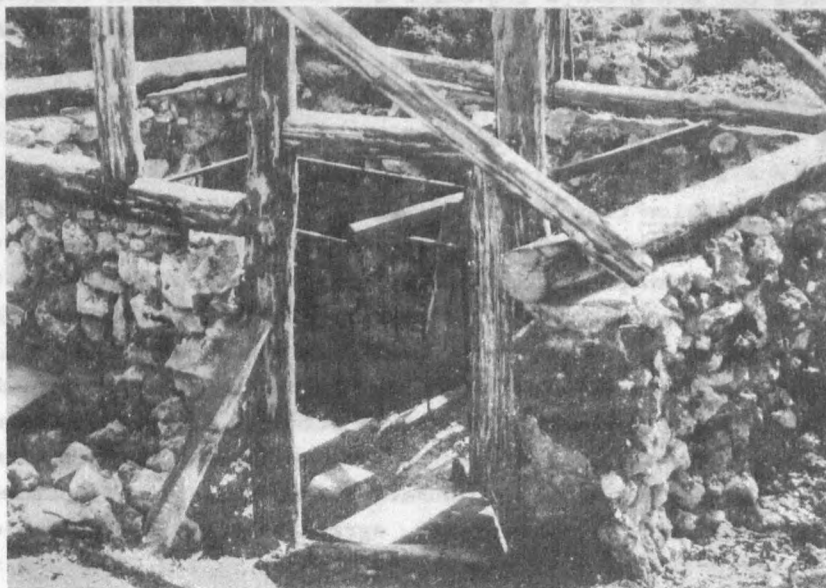
- Góra Krzemionczki (230 m n.p.m.), płaskie wzniesienie z kupałym wierzchołkiem w południowej części, położone na zachód od poprzedniego. Częściowo zalesiona, dużo płytkich wyrobisk i jeden duży kamieniołom.

- Góra Krzemiony (225 m n.p.m.), płaskie wzniesienie przy drodze Młynki - Gligi, ze sztucznymi odsłonięciami licznych płytkich wyrobisk i 3 dużych kamieniołomów. Ładne płyty muraw kserotermicznych.

- Góra Buki (238 m n.p.m.), górujące nad polami w górze przy drodze Młynki - Gligi; wyróżnia się pięknymi skałkami i formami rzeźby krasowej na północnym zboczu. Pod szczytem czynne są 2 wapienniki, a na południowym zboczu 2 duże kamieniołomy. Bogata flora wapieniolubna. Po Górze Zelce jest najcenniejszym i najbardziej wapieniolubnym w parku.

- Góra Draby (220 m n.p.m.), w górze położone po południowej stronie drogi Działoszyn - Parzymiechy, z 2 naturalnymi skałkami, dużymi wyrobiskami kamieniołomów i czynnym wapiennikiem. Wejście do jaskini Ewy (fot. 9).





Fot. 9. Wejście do jaskini Ewy na Górze Draby

Photo 9. Descent to Ewa Cave on Draby Hill

1980. Photo K. Czyżewska

- Góra Wapiennik (198 m n.p.m.), wzniesienie na lewym brzegu Warty na wprost Góry Św. Genowefy. Od strony rzeki strome, skaliste zbocze, urzeźbione i porośnięte murawami oraz zaroślami. W kierunku wysoczyzny przechodzi w płaski, zalesiony grzbiet z kilkoma wyrobiskami i małymi naturalnymi odsłonięciami.

- Góra Św. Genowefy, dawniej zwana Jarzębieską Górą (200 m n.p.m.), to wysoki, skalisty pagór meandrowy wznoszący się 25-metrową, stromą ścianą skalną ponad doliną Warty, na prawym brzegu rzeki (fot. 2). Od strony wysoczyzny (fot. 3) grzbiet pagóra stopniowo pogrąża się w piaskach, są tam liczne płytkie wyrobiska kalcytu. Jest to najwyższa i najbardziej malownicza skałka, z rzadkimi gatunkami roślin i murawą naskalną. Po przesiedleniu wsi Jarzębie (sąsiadującej od zachodu) cały teren, łącznie z Górą Św. Genowefy, został zalesiony, przez co skałka częściowo utraciła swoje walory widokowe.

- Góra Raciszyn (215 m n.p.m.), rozległy pagór o płaskim wiezchołku na zachód od wsi Raciszyn. Pięknie urzeźbione strome zbo-



cza od strony północnej (dolina Warty) i zachodniej (dolina Suchej Strugi). Kilka kamieniołomów i sztucznych odsłoneń, 2 wapienniki.

Tuż poza granicą ZPK znajdują się jeszcze inne wzgórza wapienne, z których najważniejsze to:

- Góra Kapliczna (220 m n.p.m.), na południe od Raciszyna, wydłużony grzbiet przecięty wkopem szosy częstochowskiej, ze starą kapliczką na szczycie. Na zboczu północno-zachodnim odsłonięta ściana skalnego ostańca z roślinnością wapieniolubną; na szczycie rozległe pole gruzowo-kamieniste z odsłoniętego wapiennego rumożu. Kilka kamieniołomów i 2 wapienniki.

- Krzemienna Góra (227 m n.p.m.), położona w głębi lasu na wschód od Parzymiechów, z wierzchołkiem rozciętym przez duży kamieniołom. Mieści się tu jaskinia Szachownica; rezerwat przyrody.

Na terenie parku i w jego sąsiedztwie istnieją jeszcze inne liczne odsłonięcia wapieni, naturalne i sztuczne, często nie uwidaczniające się w krajobrazie wyraźnym wzniesieniem, np. w Lisowicach, Kolonii Lisowice, Sensowie, Bobrownikach, Zamłyniu, Troninach, Gligach, Ogroblu, okolicy Parzymiechów. Ostańcom i wychodniom wapieni towarzyszą charakterystyczne dla krasu formy wklęsłe - leje krasowe wypełnione czerwoną zwietrzeliną, powstałą w klimacie podzwrotnikowym, zwaną *terra rossa*.

Najwyższe wzniesienia w ZPK nie należą jednak do wzgórz wapiennych, ale morenowych, ciągnących się krętym pasmem od Lisowic przez Węże (na południe od Góry Zelce), Gligi ku Giętkowiźnie (rys. 3). Żwirowo-piaszczyste pasmo, w kilku miejscach przerwane wielkimi wkopami żwirowni, było w przeszłości pod uprawami rolnymi; obecnie zalesione sosną ma ubogą i nieciekawą szatę roślinną. Wyznacza ono maksymalny zasięg zlodowacenia środkowopolskiego stadium Warty (Krzemiński 1965, 1974). Poszczególne odcinki tego pasma mają swoje nazwy: Wielka Góra (246 m n.p.m.) koło wsi Węże, Góry Bugajowe (250 m n.p.m.) na południe od Góry Zelce, Góry Gliżyńskie (250 m n.p.m.), Bobrowskie Góry (238 m n.p.m.). Urozmaicona powierzchnia parku inspirowała miejscową ludność do nadawania nazw licznym formom wypukłym, zwłaszcza gdy sąsiadowały z doliną Warty

i wydawały się wówczas istotnie "górami". Na zachód od Klusek, koło Grabowej, jest piękne stożkowate wzniesienie zwane Ostrą Górą (219 m n.p.m.), znakomity punkt widokowy. Koło Kamiona są góry: Kaliska (208 m n.p.m.), Mogiła (203 m n.p.m.), Korzenno (215 m n.p.m.), Cubotka (219 m n.p.m.) i Kulowa (215 m n.p.m.). Koło Niżankowic wznoszą się Krzemionki (238 m n.p.m.), koło Bronikowa - Bolińska Góra (191 m n.p.m.), a koło Załęcza Małego - Góra Spichowa (208 m n.p.m.).

Wśród rozlicznych śladów pobytu lodowca uwagę zwracają wielkie g łą z y n a r z u t o w e. Nie są one jeszcze zinwentaryzowane w ZPK, można tu jednak wskazać na kilka g łą z ó w mających ponad 3 m obwodu w części wystającej nad ziemią: pomiędzy Kamionem a Ogrobłem - 4 duże i kilka mniejszych g łą z ó w tkwiących w korycie Warty (fot. 10); koło Góry Św. Genowefy - 2 duże i kilka mniejszych g łą z ó w między łąką a drogą z Bobrownik; koło Góry Buki - 2 średniej wielkości g łą z y.



Fot. 10. Warta między Ogrobłem a Kamionem. G łą z y n a r z u t o w e wy-preparowane przez rzekę z osadów lodowcowych (stadium warty)

Photo 10. The Warta river between Ogroble and Kamion. Erratics sculptured by the river from glacial drifts (the warta stage)

1976. Photo K. C z y ż e w s k a

Młode formy erozyjne występują przede wszystkim w zachodniej części parku, po lewej stronie Warty (rys. 3): suche dolinki, wąwozy, debrza i parowy (K r z e m i ń s k i 1965). Jest rzeczą interesującą, że w okolicy Załęcza Małego i Wielkiego, Klusek i Dzietrznik są to doliny ze stale płynącymi ciekami, dość zasobnymi w wody, dalej ku północy, koło Bieńca i Łaszewa, są to głębokie wąwozy z coraz mniejszymi lub okresowymi ciekami, zaś jeszcze bardziej na północ, od Przywozu po Kraszkowice, już tylko suche parowy i debrza. Niektóre mają własne nazwy, np. Wąwóz Królowej Bony w Bieńcu, Wąwóz Buczek w Toporowie. Wysoki, lewy stok doliny Warty, z ostrą krawędzią rozciętą wieloma wąwozami, przyczynia się znacznie do podniesienia malowniczości krajobrazu tej części parku. Niektóre doliny poboczne pokryte są roślinnością leśną, inne zaś - murawami kserotermicznymi (np. koło Pustkowie Mierzyckiego) lub piaskowymi (np. koło Kamiona).

#### 4.2. WODY

ZPK jest dobrym przykładem dla ilustracji wpływu budowy geologicznej na wody powierzchniowe. Bezwodne wnętrze Łuku Warty oraz wschodnia część parku, gdzie przepuszczalne piaski pokrywające wapień, spękane i przeniknięte systemami szczelin, sprzyjają ucieczce wszelkiej wody w głąb ziemi, kontrastują z jego częścią południowo-zachodnią, gdzie pod piaskami zalegają skały ilaste, nieprzepuszczalne, sprzyjające tworzeniu się mokradeł i odpływowi strumieni. Wody ZPK zasługują na osobną analizę; tutaj jedynie chcemy zwrócić uwagę na źródła i niektóre ciek (rys. 3).

Kilkanaście źródeł w ZPK zostało ostatnio opisane przez Dr z a ł i D y n o w s k ą (1982) oraz D y n o w s k ą (1983). Na uwagę zasługują przede wszystkim ź r ó d ł a k r a s o w e, to znaczy skoncentrowane wypływy wód krążących w szczelinach skał wapiennych na powierzchnię. Mają one czystą wodę o stałej temperaturze i wydajność od kilku do kilkunastu litrów na sekundę. Niektóre wypływają z szumem z widocznych szczelin skalnych, inne przebijają się przez warstwę piasku powodując charakterystyczne pulsowanie dna. Wszystkie źródła krasowe na tym terenie skupiają się w dolinie Warty (fot. 10, 11). W fakcie tym wy-

B.U.I.

raża się znamienne zjawisko, mianowicie kopalny charakter zjawisk krasowych na Wyżynie Wieluńskiej. Dopiero holocenijska erozja odsłania, spod pokrywy luźnych, osadowych skał plejstocenijskich elementy rzeźby krasowej: źródła, ostańce, leje, kominy itp. Źródła przykorytowe (wypływ wody na brzegu koryta rzeki) biją po lewej stronie Warty - w Raciszynie, Lisowicach (fot. 11) i koło Starej Wsi, zaś po prawej stronie - w Bobrownikach i między Ogrobłem a Kamionem (fot. 10, 12). W Lisowicach są dwa zespoły źródeł szczelinowych; większe z nich, powyżej mostu, wypływają wprost na drogę polną, zalewając ją na długości około 50 m (fot. 11). Źródła



Fot. 11. Źródła krasowe w Lisowicach (ujście strumienia Sucha Struga)

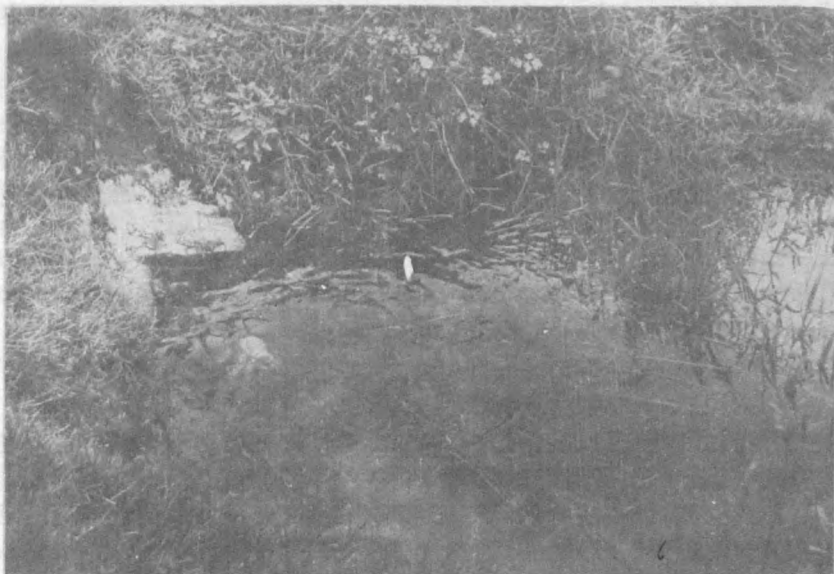
Photo 11. Carst springs at Lisowice (confluence of the Sucha Struga stream)

1978. Photo K. C z y ż e w s k a

te są ujściem krasowego strumienia Suchej Strugi, płynącego od Parzymiechów i niknącego w okolicy Kolonii Lisowice. Bardzo cenne i piękne zarazem są Granatowe Źródła koło Starej Wsi, są to źródła terasowe, których część bije ze szczeliny skalnej na brzegu, a część na dnie zbiornika, którym jest starorzecze Warty. Na północ od Ogrobła, gdzie Warta podmywa stromy, prawy brzeg, bije



zespół kilkunastu większych i małych źródeł. Niektóre są źródłami szczelinowymi przykorytowymi i tych wypływ obserwujemy bez trudu (fot. 12), inne są źródłami korytowymi, białymi z dna rzeki, a



Fot. 12. Przykorytowe źródło krasowe w Kamionie

Photo 12. Carst spring adjoining a river channel at Kamion

1976. Photo K. Czyżewska

ich silny wypływ przy niskich stanach powoduje charakterystyczne ruchy powierzchni wody w rzece oraz obniżenie jej temperatury latem.

Inną grupę tworzą źródła spływowe, wypływające z piasków plejstocenских. Mają niewielką wydajność (do 1,5 litra na sekundę) i usytuowane są często poza doliną Warty. Źródło "Objawienie" znajduje się w lesie i daje początek małemu strumykowi; jego nazwa - jak głosi legenda - jest pamiątką widzenia Matki Boskiej w lesie, jakie miała w 1856 r. jedna z mieszkanki Dziełtrznik (Drozdowska 1962a). Istnieje też wiele niezorganizowanych wypływów wód podziemnych - wysięków i młak, zwłaszcza na południe od Klusek. One również dają początek licznym strumikom i poją strumienie.

Warta na terenie ZPK jest przykładem naturalnej, dużej rzeki wyżynno-niziny (fot. 10). Jej wody utrzymują się w II i III klasie czystości. Bardzo urozmaicona jest morfologia doliny i kształt koryta oraz charakter brzegów i dna. Są tu liczne wyspy w różnym stadium tworzenia się i zarastania oraz wiele starorzeczy zróżnicowanych pod względem wiekowym. Działalność erozyjna rzeki jest wciąż czynna, co pozwala obserwować jej różnorodne przejawy. Takim przykładem są np. piękne meandry:

Meander Jarzębieski - jeszcze 40 lat temu były tu dwa głębokie meandry, z których jeden został przez rzekę przecięty i dał początek starorzeczu o charakterystycznym podkowiastym kształcie, które jednym końcem łączy się z rzeką; szerokość przesmyku pomiędzy starorzeczem a rzeką w największym miejscu wynosi około 100 m. Odludność tego miejsca, jego flora i fauna czynią z Meandru Jarzębieskiego niezwykle ciekawy i piękny zakątek parku.

Meander Toporowski - tuż powyżej Kamiona, bardzo charakterystyczna pętla rzeki o przesmyku lądowym szerokości zaledwie 70 m. Teren jest otwarty; stojąc na przesmyku można zobaczyć tuż obok siebie dwa odcinki rzeki płynącej w przeciwne strony.

Warta w parku przyjmuje tylko lewobrzeżne dopływy. Bardzo charakterystyczny jest strumień Grabówka, zbierający promieniście spływające dopływy, płynące meandrami wśród podmokłych dolin kontrastujących z suchymi, piaszczystymi wysoczyznami. W parku nie ma naturalnych zbiorników wód stojących na wysoczyznach. Jedynym wyjątkiem jest małe jezioro koło Bobrownik, zwane Żabim Oczkiem, zawieszane 20 m ponad dnem doliny. W jego sąsiedztwie znajduje się podmokła łąka (Suchy Ług). Mokradła, mokre łąki i torfowiska oraz stawy rybne znajdują się w lasach pomiędzy Parzymiechami i Cisową oraz w dolinie Warty koło Krzczowa (torfowisko wysokie "Bór Kamionka", stawy i torfowiska turzycowe "Bagniska").

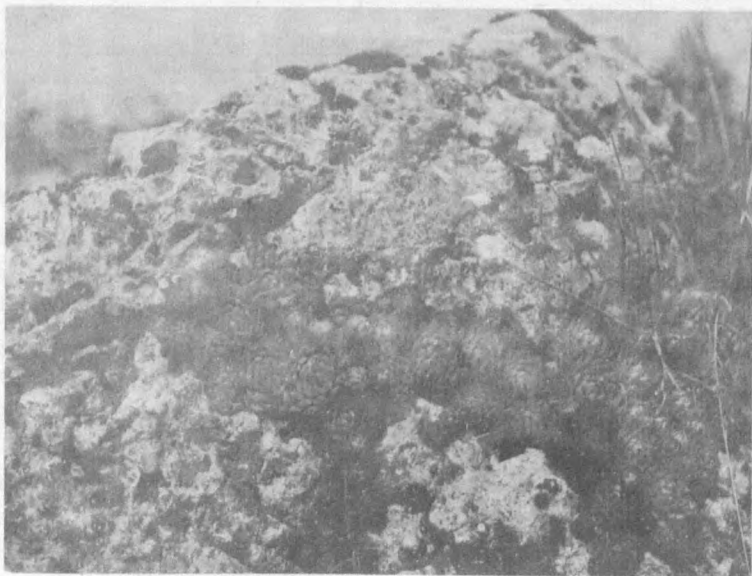
Krasowy charakter krajobrazu wschodniej części ZPK uwidacznia się także w losach strumienia, który nie ma ustalonej nazwy (Struga, Krępa), a który my nazywamy Suchą Strugą. Bierze ona początek w lasach na północ i zachód od Parzymiechów, z około 10 małych cieków. Od Giętkowizny jest to już mała rzeka płynąca w wyraźnej dolinie ku wschodowi i północnemu-wschodowi, równoległe do doliny Warty, ale w kierunku przeciwnym. Jej dolina rozcina pia-

szczytą powierzchnię sandrową miejscami do głębokości 15 m. Koło Kolonii Lisowice zaczyna tracić wodę i w pobliżu pieca wapienniczego (na Górze Raciszyn) ginie w ponorach (S z y n k i e w i c z 1977). Sucha już dolina biegnie dalej do Warty, a wody, które przez piasek przesiąknęły do szczelin w skałach wapiennych, płyną dalej pod ziemią i na powierzchnię wydostają się dopiero ze wspomnianych już źródeł w Lisowicach (fot. 11). Ponory, typowe dla krasu szczeliny pochłaniające wody powierzchniowe, miejscowa ludność zwie "łykaczami" (Z a d w o r n y 1976). Zwracały one uwagę już 180 lat temu (por. O l a c z e k 1986a).

#### 4.3. SZATA ROŚLINNA

ZPK jest znakomitym obiektem do studiowania różnorodności flory i roślinności typowej dla strefy przejściowej wyżyn i nizin, a przede wszystkim zależności szaty roślinnej od siedliska i od gospodarki ludzkiej oraz zjawisk sukcesji zbiorowisk roślinnych. Wskutek uprzedniej gospodarki szata roślinna uległa dużym przekształceniom; mało tu naturalnej roślinności, przeważają zbiorowiska półnaturalne i antropogeniczne, które obecnie podlegają progresywnej sukcesji wtórnej. Reprezentowane są tu prawie w s z y s t k i e f a z y s u k c e s j i, od luźnej murawy do zwartego lasu, w licznych szeregach sukcesyjnych, tj. na różnych typach siedlisk. Szczególnie obficie i różnorodnie reprezentowane są szeregi sukcesyjne na glebach piaszczystych z głębokim poziomem wód gruntowych, na podłożu skalistym (wapiennym) i na aluwialnych rzecznych. Mimo zmian, jakim uległa szata roślinna w ciągu ostatnich kilkuset lat, zachowuje ona nadal swą różnorodność i wiele cech naturalnych, jest także reprezentatywna dla Wyżyny Wieluńskiej i krańców Jury Polskiej. Utrzymujące się resztki naturalnych fitocenoz i flory posiadają dzisiaj nieocenioną wartość naukową.

Niezaprzeczalnie cennymi są przede wszystkim naturalne stanowiska muraw naskalnych *Festucetum pallentis*, charakterystycznych dla bezleśnych, stromych skał wapiennych Wyżyny Małopolskiej (fot. 13). Stanowiska tej murawy na Górze Św. Genowefy i Górze Zelce są wysunięte najdalej na północ, stanowią



Fot. 13. Rojnik pospolity *Sempervivum soboliferum* w murawie naskalnej na Górze Zelce

Photo 13. Houseleek *Sempervivum soboliferum* in saxicolous grassland on Zelce Hill

1978. Photo K. Czyżewska



Fot. 14. Zespół paproci szczelinowych *Asplenietum trichomano-rutae murariae* na Górze Zelce

Photo 14. Association of crevice ferns *Asplenietum trichomano-rutae murariae* on Zelce Hill

1978. Photo K. Czyżewska



także granicę zasięgu *Festuca pallens* w Polsce (O l a c z e k 1968, 1969). Drugim naturalnym zbiorowiskiem jest szczelinowy zespół paproci *Asplenium trichomanes-rutae murariae* (fot. 14), występujący w cienistych zagłębieniach między skałami na wzniesieniach wapiennych. Chociaż jest on uboższy w porównaniu z fitocenozy z Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, niemniej wszystkie jego stanowiska naturalne są bardzo ważne dla nauki i tego rejonu.

Do naturalnych składników szaty roślinnej należy także roślinność wodna, bagienna, błotna i torfowiskowa. Dalsze jej zachowanie w ZPK powinno być jednym z celów ochrony ze względu na fizjograficznie ograniczone warunki występowania,

Naturalnych f i t o c e n o z l e ś n y c h, reprezentujących końcowe stadia sukcesji, czyli zespołów trwałych, klimaksowych, jest tu bardzo mało. Przeważają lasy antropogeniczne, ze sztucznymi drzewostanami sosnowymi lub sosnowe monokultury porolne, które fitosocjologia klasyfikuje jako leśne zbiorowiska zastępcze bądź postaci degeneracyjne fitocenozy naturalnych. Jak dotychczas wyróżniono około 11 potencjalnych zespołów leśnych, z których 9 zespołów jest reprezentowane przez realnie istniejące fitocenozy, zaś 2 zespoły - tylko przez zbiorowiska zastępcze (O l a c z e k 1986b). Zespoły te wyrażają cały wachlarz różnorodności siedlisk lądowych.

Ostojami naturalnych lasów są okolice Niżankowic oraz południowy i południowo-zachodni kraniec ZPK. W pobliżu Dalachowa, Słowika (poza ZPK), Kałuż oraz w uroczyskach Kluski i Cisowa zachowały się naturalne fitocenozy olsów i łągu jesionowo-olszowego *Circaeo-Alnetum*, kwaśnej buczyny niżowej *Luzulo pilosae-Fagetum*, grądu jodłowego *Tilio-Carpinetum abietetosum* i wilgotnego boru mieszanego dębowo-świerkowego *Quercus-Piceetum* (O l a c z e k 1986b). Są to niezwykle interesujące składniki szaty leśnej ZPK. Te ostatnie ich fragmenty należy bezwzględnie zachować. W uroczysku Niżankowice utrzymują się jeszcze inne, cenne dla nauki lasy, mianowicie kwaśna dąbrowa trzcinnikowa *Calamagrosti-Quercetum petraeae* i świetlista dąbrowa *Potentillo albae-Quercetum*, a w okolicach Krzeczowa - bór bagienny *Vaccinio uliginosi-Pinetum*.

Dużym zróżnicowaniem charakteryzują się zbiorowiska półnaturalne. Szczególnie interesującymi składnikami szaty roślinnej są

kwasolubne murawy psammofilne, związane z podłożem krzemianowym (piaski polodowcowe), które wyróżniają ZPK (i całą Wyżynę Wieluńską) spośród innych obszarów Jury Polskiej. Są one cennym składnikiem miejscowej roślinności, żywią osobliwą florę roślin pionierskich i jednocześnie zwiększają różnorodność krajobrazów. Wyróżniono 4 zespoły (Czyżewska 1986a). Dwa zespoły mają charakter geograficzny subatlantycki (*Spergulo-Corynephoretum* i *Diantho-Armerietum*). Pozostałe - *Sileno otitis-Festucetum* i *Festuco psammophilae-Koelerietum glaucae* - są subkontynentalno-kontynentalne. W toku sukcesji zastępowane są przez wrzosowiska, zarośla jałowcowe i wreszcie przez lasy mezo- i oligotroficzne. Wszędzie, poza obszarami chronionymi, murawy piaskowe są niszczone przez wypas lub sztuczne zalesienia.

Murawy kserotermiczne, związane z podłożem węglanowym, są z kolei łącznikiem ZPK z Wyżyną Krakowsko-Częstochowską. Na połogich zboczach, pokrytych zwietrzeliną wapienia i glebą próchniczną, tworzą się bujne murawy z główienką wielkokwiatową *Frunella grandiflora* i szałwią okręgową *Salvia verticillata* oraz ciepłolubne zarośla róż z jałowcem i leszczyny z goryszem sinym (Olaczek 1968, 1969). Sukcesja prowadzi tu w kierunku eutroficznych lasów liściastych, głównie buczyn. Na razie obserwować można murawowe i zaroślowe stadia tej sukcesji.

Interesującym i cennym składnikiem tutejszych krajobrazów są wrzosowiska, jałowczyska i żarnowczyska. Wrzosowiska macznicowe *Aretostaphylo-Callunetum* (między Krzeczowem a Niżankowicami) i suche *Cladonio-Callunetum* (w okolicach Jesiony, Kamiona, Działoszyna) w czasie kwitnienia wrzosów tworzą niezapomniany aspekt, podobnie jak murawy psammofilne z macierzanką piaskową. Jałowczyska (fot. 5), tak pospolite w ZPK, nie tylko podnoszą walory krajobrazowe, ale przyczyniają się do wytworzenia mikroklimatu o właściwościach leczniczych, nie spotykanego gdzie indziej. Interesującym zbiorowiskiem zaroślowym są także żarnowczyska z barwnie kwitnącym żarnowcem *Sarothamnus scoparius*. Ich większe skupienia występują między Działoszynem a Sensowem oraz na północ od Kamiona.

Przykładem roślinności antropogenicznej, poza sztucznymi kulturami sosnowymi, są zespoły polne. Występuje tu-

taj 6 zespołów i kilka zbiorowisk chwastów upraw zbożowych, okopowych i lnu (S i c i Ń s k i 1986). Najcenniejszym jest zespół jasnoty różowej i przetacznika lśniącego *Lamio-Veronicetum politae*, związany z rędzinami zasobnymi w  $\text{CaCO}_3$  oraz roślinami kalcyfilnymi i termofilnymi.

Dotychczasowe wiadomości o florze ZPK pozwalają stwierdzić, że na tym terenie żyje około 200 gatunków porostów, 99 gatunków mchów i 768 gatunków roślin naczyniowych (C z y ż e w s k a 1986b; F a g a s i e w i c z 1986; F a g a s i e w i c z, C z y ż e w s k a, O l a c z e k 1986; F i l i p i a k 1986).

Cała, dotychczas stwierdzona flora jest niezwykle różnorodna, przy tym skupia kilka grup roślin podkreślających indywidualność ZPK i jednocześnie łączność florystyczną z Wyżyną Krakowsko-Częstochowską. Są to grupy roślin: psammitów murawowych, leśnych - związanych z siedliskami oligo-, mezo- i eutroficznymi, wapieniolubnych i kserotermicznych naskalnych oraz naziemnych.

ZPK jest ważnym ośrodkiem roślin górskich, np. naziemnych porostów wapieniolubnych: *Caloplaca stillicidiorum*, *Cladonia hungarica*, *C. pyxidata* var. *poillum*, *Dermatocarpon cinereum*, mchów kalcyfilnych, np. *Ditrichum flexicaule*, *Homalothecium philippeanum*, *Rhynchostegium murale*, *Tortella tortuosa* i innych siedlisk, np. *Bra chythe cium plumosum*, *Didymodon rigidulum*, *Encalypta streptocarpa*, *Hypnum lindbergii*, *Pogonatum urnigerum*, *Orthotrichum rupestre*, *Schistidium apocarpum*, *Sphagnum girgensohnii*, *Tortula intermedia* oraz wapieniolubnych roślin naczyniowych, np. irgi zwyczajnej *Cotoneaster integerrima*, paprotnika ostrego *Polystichum lonchitis* i zachyłki Roberta *Phegopteris robertiana* (rys. 3).

Na wapiennych skałkach Góry Zelce znajduje się *locus classicus* *Amphoridium ionaspicarpum*, porostu nowego dla nauki (N o w a k 1966). ZPK jest także obszarem, z którego przed 20 laty podawano nowe dla flory polskiej naskalne porosty wapieniolubne: *Dermatocarpon subfuscillum* i *Lecanora subcircinata* (N o w a k 1967).

Rosną tutaj liczne rośliny chronione, mianowicie kilka porostów i 29 gatunków naczyniowych, z których paprotka zwyczajna *Polypodium vulgare* osiąga niespotykaną wprost liczebność i żywotność.

Na zakończenie przeglądu flory należy wspomnieć o najokazalszych roślinach drzewiastych. W lasach do rzadkości należą obecnie drzewostany 100-letnie lub starsze; w tym wieku spotyka się drzewostany dębowe jedynie w uroczysku Niżankowice, a sosnowe - w okolicy Cisowej; na południe od Klusek i Cisowej rosły do niedawna ponad 100-letnie jodły i buki. Poza lasami spotyka się nieco starych drzew, mających zreguły szerokie i nisko osadzone korony. Są to:

- dąb szypułkowy: wieś Bukowce, obwód pnia 255 cm; Bieniec Duży, na stoku dolinki 4 okazałe, ponad 100-letnie drzewa; okolice wsi Syberia, na zboczach wąwozów i doliny Warty około 20 dębów o obwodach pni od 120 do 250 cm; Krzeczów, nad stawami w lesie 5 drzew o obwodach do 280 cm.

- lipa drobnolista: Kępowizna, w obrębie harcerskiego ośrodka szkoleniowego drzewo o obwodzie ponad 500 cm (pomnik przyrody), świadek dawnej stojącej tu zagrody.

- sosna zwyczajna: Jesiona, w wąwozie sosny o parasolowatych koronach i pniach o obwodzie ponad 250 cm. Przywóz, w wąwozie koło kurhanów grupa okazałych sosen w wiekú około 100 lat.

- jałowiec pospolity: Góra Draby, trzy okazałe, drzewiaste jałowce o obwodach pni 40 cm, 22 cm i 20 cm; na Górach Bugajowych, koło wsi Młynki, jałowiec wysokości 2 m i o obwodzie pnia 20 cm.

- bluszcz pospolity, okazy owocujące: Bieniec Duży, w wąwozie Królowej Bony, 1 okaz wspinający się po sośnie do wysokości 8 m oraz na olszy czarnej i robinii akacjowej; Kłuski, w lesie, w oddz. 57, na brzozie do wysokości 8 m i w oddz. 56 - na olszy czarnej do wysokości 16 m (Olaczek 1979a).

#### 4.4. FAUNA

Chociaż współczesna fauna ZPK nie jest tak dobrze zbadana jak fauna kopalna z Węży, to jednak można wskazać na jej niektóre interesujące składniki. Na Górze Zelce znaleziono trzy gatunki rzadkich ślimaków; spośród nich *Pyramidula rupestris*, reprezentujący element geograficzny alpejski i śródziemnomorski, ma tu najdalej na północ wysunięte stanowisko w Polsce (Berger 1958). Na wapiennych wzgórzach występują barwne motyle: paź żeglarek (gatunek chroniony), modraszek adonis, modraszek a-



rion i wieloczek (S u s k i e w i c z i in. 1980). Wśród kręgowców lądowych stwierdzono w ZPK chomika i jeża wschodniego, a z drobnych ssaków mysz polną, leśną i domową, nornika zwyczajnego i nornicę rudą, ryjówkę malutką i kreta (T. Kurzac, informacja ustna). Wśród zarośli i w młodych drzewostanach żyją króliki i zająca, a w lasach sarny i dziki. Wśród 116 gatunków ptaków lęgowych obserwowano m. in. cietrzewia, jarzabka, krzyżodzioba świerkowego, bociana czarnego, jastrzębia, kobuza, trzmielojada (B a g r o w s k a 1986). Duże znaczenie dla awifauny ma Warta i jej dolina, gdzie gnieźdzą się liczne gatunki, np. zimorodek, brzegówka, remiz, dziwonia i siołwik szary oraz żerują i odpoczywają przelotne ptaki wodno-błotne.

Z fauny wodnej poznane są jedynie ryby. Warta ma ichtiofaunę typową dla dużej rzeki krainy brzany, z czterema gatunkami ryb litofilnych: brzaną, świnką, kleniem i certą oraz kilkunastu innymi gatunkami; jednocześnie w starorzeczach żyją liczne ryby fitofilne (P e n c z a k 1986). Rybostan w wodach ZPK jest urozmaicony i przy odpowiednim prowadzeniu gospodarki rybackiej, a zwłaszcza ochronie przed kłusownictwem i zachowaniu tarlisk ryb i żerowisk narybku, mógłby być również obfity.

#### 4.5. ZABYTKI HISTORYCZNE I KULTURA LUDOWA

O odwiecznym bytowaniu ludzi na obszarze ZPK świadczą zabytki przeszłości: kurhany w Przywozie (fot. 15) i osada z okresu rzymskiego w Toporowie (A b r a m e k 1986), stare chaty, kapliczki (fot. 16) i obiekty budownictwa przemysłowego. Wśród tych ostatnich na uwagę zasługują w a p i e n n i k i czynne (fot. 7) i nieczynne piece do wypalania wapna, reprezentujące technologię z początku XX stulecia (L i b e r s k a 1966) - wymieniono je w rozdz. 4.1 - oraz m ł y n y w o d n e. Spośród wielu ongiś obiektów hydrotechnicznych zachowały się tylko cztery młyny na Warcie: w Kępowiźnie, Przywozie, Łykowem i Kochlewie. Są one nadal użyteczne, a przy tym dają świadectwo umiejętnościom budowlanym starych mistrzów, którzy bez zadawania gwałtu rzece potrafili wykorzystać jej wody do swoich celów. Wspomnieć też



Fot. 15. Kurhan "książęcy" w Przywozie

Photo 15. "Prince" grave-mound at Przywóz

1967. Photo R. Olaczek



Fot. 16. Kamion nad Wartą, kapliczka i stare stodoły

Photo 16. Kamion on the Warta river, wayside shrine and old barns

1976. Photo K. Czyżewska

trzeba, że w dwu miejscach czynne są p r z e p r a w y p r o -  
m o w e na Warcie: w Bobrownikach i Przywozie - Ogroblu.

Bardzo osobliwym i pouczającym świadectwem historycznym jest też ogólny charakter k r a j o b r a z u d o l i n y W a r -  
t y, a zwłaszcza wnętrza Wielkiego Łuku. Są tam tylko drogi  
gruntowe, wytyczone stopami pieszych i kołami dawnych pojazdów  
konnych; nie ma linii prostych, drogi prowadzą płynnymi, natural-  
nymi liniami, przystosowane świetnie do topografii terenu. Skrzy-  
żowania i rozwidlenia dróg oznaczone są krzyżem, kapliczką lub  
głazem. Wychodząc na wschód z Kamiona lub Ogrobla (fot. 4) albo  
na zachód z Bobrownik, widzimy wśród ugorów i pustek jałowcowych  
drogi o nie ustalonym trakcie, rozwidlające się i łączące, stop-  
niowo rozchodzące się wachlarzowato w różne strony. Nigdzie na  
horyzoncie nie widać słupów ani drutów. Tak wyglądały drogi i o-  
brzeża osiedli przez całe wieki w dawnej Polsce. Pola uprawiane  
przeplatają się z ugorami, dzikie zarośla jałowcowe, murawy i  
wrzosowiska z zalesieniami sosnowymi; gdzieś tam stara, opu-  
szczona chata albo stara studnia i kilka drzew owocowych świad-  
czą o ucieczce rolników z tej niewdzięcznej do uprawy ziemi  
(fot. 3).

Bardzo charakterystyczna jest g r a n i c a p o l n o - l e -  
ś n a, jeszcze nie ustabilizowana, biegnąca z reguły krętymi li-  
niami krzywymi i na ogół nie rozdzielająca ostro lasu od pola.  
Zwykle istnieje tu węższy lub szerszy ekoton: za polem regularnie  
uprawianym leży pas ugoru, obsiewanego nieregularnie, dalej mu-  
rawy i zarośla na dawno porzuconych polach, użytkowane obecnie  
jako suche pastwiska, następnie las płądowniczo eksploatowany z  
bardzo przerzedzonym drzewostanem, wreszcie las zwarty. Jedynie  
granice lasów państwowych są utrwalone, ostre i biegną linią pro-  
stą lub łamaną. Krajobraz ten ma wiele uroku, skłania do refle-  
ksji nad warunkami życia i skutkami gospodarowania w przyrodzie,  
nad środowiskiem przyrodniczym naszych przodków i śladach, jakie  
po sobie w tym środowisku pozostawili.

K u l t u r a l u d o w a tego obszaru budziła zaintereso-  
wanie etnografów i została dość dobrze poznana (D e l i d a 1986).  
Zarówno w dziedzinie kultury materialnej (budownictwo), jak i ży-  
cia duchowego przetrwało tu nieco przejawów oryginalnej ludowej  
twórczości. Ludność zamieszkująca ZPK ma też własne legendy i

podania: o skarbach zakopanych w lasach (Drozdowska 1962a), o demonach leśnych, wodnych i polnych (Drozdowska 1962b), a najczęściej o Górze Św. Genowefy (Woźniczko 1966, Billiski 1966). W pamięci starszych ludzi odzywają się jakieś wspomnienia dawnych zdarzeń, być może praktyk kultowych na tym silnie eksponowanym ostańcu, zaś powstanie wąskiej bramy skalnej pomiędzy Górą Św. Genowefy a Górą Wapiennik, przez którą przepływa Warta, lud przypisuje diabelskim praktykom zmierzającym do zbudowania tamy i zatopienia okolicznych wsi i Działoszyna (Woźniczko 1966).

## 5. WARTOŚCI ESTETYCZNE I REKREACYJNE

Są dwie grupy wartości, które czynią z ZPK cenny i użyteczny obszar rekreacyjny, mianowicie walory wynikające z położenia oraz walory wynikające z cech środowiska.

Walory położenia ZPK na mapie Polski łączą w sobie ustronność z dogodnością komunikacyjną. Przez park nie przechodzi żadna linia kolejowa, ale dwie linie biegają tuż poza jego granicami: Kępno - Wieluń - Herby oraz Herby - Karsznice. Linie te zapewniają połączenie ze Śląskiem, Łodzią, Częstochową i wieloma innymi miastami (rys. 2), a od kilku przystanków na tych liniach do granic parku odległość wynosi od 3 do 8 km. Równie korzystny jest układ dróg: drogi magistralne biegają w pobliżu granic ZPK, np. Wieluń - Częstochowa przez Krzępice i Pajęczno - Częstochowa przez Działoszyn, Wieluń - Radomsko przez Działoszyn, pozostawiając nietknięte wnętrze parku. Tylko ostatnia z wymienionych dróg przecina północną część parku, wprowadzając ruch tranzytowy na niewielką część jego powierzchni. Drogi lokalne doprowadzają tylko do brzeżnej strefy parku: z Wielunia do Przywozu i Kamiona, z Dzierżnisk do Załęcza Wielkiego i Małego, z Działoszyna do Bobrownik oraz do Parzymiechów i Jaworzna. Całe wnętrze Łuku Warty nie ma dróg jezdnych i jest to okoliczność wielce korzystna, bowiem zapewnia ciszę, spokój i izolację - warunki niezbędne dla odbioru wrażeń estetycznych, samodzielnej obserwacji i swobody zachowania się. Gęsta sieć ścieżek i dróg gruntowych pozwala poruszać się we wszystkich kierunkach, zaś nieobecność składników przyrody wybitnie podatnych na zniszczenie daje



dość dużą swobodę wyboru trasy i kierunku. Nie ma potrzeby krępować zwiedzających np. zakazem wchodzenia na pewne obszary lub obowiązkiem poruszania się tylko po wyznaczonych trasach.

Jak widać z rys. 2, w zasięgu izohrony 1 godz. od ZPK znajdują się miasta: Częstochowa, Sieradz, Radomsko, Kluczbork; zaś 2 godz. - Łódź, Piotrków, Kalisz i miasta Górnego Śląska. Zapotrzebowanie na tereny rekreacyjne w tych skupiskach przemysłowych jest duże; wzrośnie jeszcze w związku z dalszą koncentracją ludności w miastach i rozwojem Bełchatowskiego Okręgu Przemysłowego. W Polsce Środkowej nie istnieje możliwość zbyt wielkiego wyboru terenów rekreacyjnych, nie ma więc substytutu dla ZPK.

Wartości rekreacyjne, wynikające z cech środowiska ZPK, znamionuje duża przewaga walorów przyrodniczych nad wszelkimi innymi. Występują tu w obfitości takie cechy środowiska, których jednoczesna obecność tworzy podstawy dla dobrego wypoczynku: urozmaicone ukształtowanie powierzchni, lasy, wody i korzystny klimat lokalny. Teren jest cichy, odludny, nie monotony i nie trudny do poruszania się, nasycony obiektami, które mogą być podniętą intelektualną dla wielu turystów, ale nie narzucającymi się. Cechą krajobrazu jest prawie zupełna nieobecność elementów pionowych i linii prostych; pejzaż tworzą wielokrotne linie horyzontalne o łagodnych łukach, stopniowo zacierające się w coraz odleglejszych planach (fot. 5). Dominują barwy stonowane i przyćmione: szara, a w oddaleniu fioletowa zieleń borów sosnowych, żółto-szare murawy piaskowe przetknięte ciemną zielenią jałowców oraz pstrokata biel skałek wapiennych (fot. 2, 13), rumowisk skalnych i piaszczysk nadrzecznych. Duże są możliwości wyboru tras spacerowych i widokowych, zmiennych w nastroju, z przewagą planów bliskich lub dalekich, przez krajobraz nadwodny lub bezwodny, po kulminacjach lub w dolinach, lasami lub terenem odkrytym, po falistej równinie lub wzdłuż poszarpanych krawędzi.

Do obszarów o największych walorach estetycznych należą następujące odcinki doliny Warty:

Krzeczów - Kochlew. Rozległe wnętrze krajobrazowe, zamknięte od wschodu stromym zboczem terasy wysokiej i wysoczyzny, pociętym krótkimi lecz głębokimi wązami z murawami psammofilnymi i kserotermicznymi. Z wysokiej krawędzi rozległy widok w kierunku zachodnim i północnym na rzekę Wartę, łąki, dwie głębokie wnieki wci-

nające się w masyw leśny: w kierunku Kraszkowic (śródlądne stawy) i w kierunku Łykowego (torfowiska i ols). Piękne trasy widokowe: wzdłuż Warty, z Krzeczowa do Łykowego, do Kochlewa i młyna Łykowe, przez las od gajówki Jodłowiec do Łykowego. Na tym obszarze Warta opuszcza Wyżynę Małopolską i wpływa na Nizinę Południowo-wielkopolską.

Ogroble - Kamion. Zwężona dolina Warty z trzema terasami: na terasie zalewowej - łąki i zarośla łąkowe, na drugiej terasie - pola i pastwiska, na trzeciej - murawy piaskowe z macierzanką i wrzosowiska. Rzeka podcina prawy stok doliny; są tu liczne źródła krasowe przykorytowe i korytowe, wypłukane głazy narzutowe (fot. 10, 12); przed Kamionem wspaniała przykład meandra. Na wysoczyźnie, po prawej stronie rzeki, suche bory sosnowe, liczne wąwozy pokryte murawami z rojnikiem i zaroślami jałowcowymi. W Ogrobli - stary łom wapienia, w ścianie jednego z budynków wmurowany bardzo duży i pięknie zachowany odcisk amonita. Piękne trasy widokowe z Ogrobli do Kamiona ścieżką brzegiem rzeki lub przez lasy i zarośla powyżej górnej krawędzi doliny, liczne ścieżki wgłąb uroczyska Wronia Woda, do Bobrownik i do Załęcza Wielkiego. Interesujący jest układ urbanistyczny wsi Kamion i powiązanie tej wsi z doliną rzeki i z Toporowem.

Syberia - Bieniec - Pustkowie - Przywóz. Lewy stok doliny Warty bogato urzeźbiony, z zespołem różnorodnych dolin pobocznych: debrzy, wąwozów i parowów, suchych i z ciekami, zarośniętych lasami, zaroślami lub murawami kserotermicznymi. W dolinie Warty fragmenty łągów i olsów, starorzecza, kępy starych dębów. Kilka ścieżek brzegiem rzeki i u podnóża stoku doliny; wejścia na górną krawędź stoku, stąd rozległe widoki ku wschodowi na dolinę i wewnątrz Łuku Warty; w pobliżu Przywozu - kurhany.

Meander Jarzębieski. Wysoki i stromy stok doliny (terasy wysokiej) z krótką doliną poboczną, porośniętą jałowcami, młodnikami sosnowymi i starymi sosnami. Z górnej krawędzi piękny widok na półkole wcięte starorzecze (odcięty meander) z dużym lustrem otwartej wody i szuwarami na obrzeżu, na piaszczystą terasę nadzalewową i kręte koryto rzeki obramowane kurtyną lasu łąkowego.

Załęcze Wielkie. Z krawędzi wysoczyzny (na zachód i południe od wsi) rozległy widok na dolinę Warty, z łąkami, pastwiskami i starorzeczami, na wieś wielodrożnicę, układ pól oraz na zalesione

wnętrze Łuku Warty, silnie wyeksponowane ponad dolinę w postaci wału.

Brama. Pomędzy Górą Wapiennik i Górą Św. Genowefy, które tworzą słupy owej Bramy, dolina Warty zwęża się do 200 m, a szczyty obu wzgórz wznoszą się ponad 25 m nad korytem rzeki. Z obu brzegów piękny widok na dolinę w górę i w dół rzeki, na przeciwległy brzeg skalisty i na rozciągające się poza nim faliste, leśne przestrzenie. Rzeka płynie wśród piaszczystych brzegów, usypuje ławice i żłobi dno koryta wzdłuż zmiennej linii nurtu.

Do najpiękniejszych krajobrazowo obszarów położonych poza doliną Warty należą:

Uroczysko Niżankowice. Rozległy obszar leśny ze starymi drzewostanami sosnowymi i dębowymi. Teren falisty, w północnej części przecięty szosą Działoszyn - Wieluń.

Uroczysko Wronia Woda. Obszar leśny wewnątrz Łuku Warty, będący ośrodkiem i trzonem układu przestrzennego całego parku krajobrazowego. Lekko sfalowaną wysoczyznę sandrową, której podłoże tworzy zrąb tektoniczny zbudowany z górnajurajskich wapieni, pokrywają pola rozwiewanych piasków, muraw chrobotkowych, jałowczysk i młodników sosnowych (fot. 3, 4, 5). W centralnej części, koło zanikającej osady Wisagi, punkt widokowy z kulminacji 185 m n.p.m. Ponad "leśnym morzem" widać w dali Kamion i zachodnią krawędź doliny Warty.

Uroczysko Cisowa. Krajobraz wnętrza lasów sosnowych i świerkowych, gdzieśgdzie rozjaśniony polanami zajętyymi przez wilgotne łąki. Długa trasa leśna od Klusek do Giętkowizny lub Załęcza Małego. Ten rozległy obszar leśny zamyka park od strony południowej.

Grabowszczyzna. Obszar pagórkowaty, pocięty siecią strumieni spływających ku Warcie, które wytworzyły głębokie i wąskie doliny. Dużo lasów: na wysoczyznach - sosnowych, suchych, a w dolinach - łągowych i olsowych, wilgotnych i mrocznych, ze stanowiskami górskich gatunków mchów i roślin naczyniowych. W południowej części, na peryferiach owego "pięciorzeczca", w strefie wododziału Proсны, zachowały się płaty naturalnych lasów bukowych i jodłowych. Krajobraz piękny, kontrastujący z krasowym krajobrazem wschodniej części ZPK.

Zamłynie. Dolina strumienia płynącego od Cisowej do Warty w

głęboko wciętej dolinie, przed uroczyskiem Góry za Wsią spiętrzonego w mały, dobrze usytuowany zbiornik. Brzegi strumienia i stoki doliny zalesione; uroczy teren spacerowy, możliwość obserwacji wielu gatunków ptaków, m. in. zimorodka. Poza doliną odkrywki w starych kamieniołomach z roślinami wapieniolubnymi.

Dolina Suchej Strugi. Od Kolonii Lisowice do ujścia sucha dolina z ponorami, głęboko wcięta w piaski i wapienie. Wysoki brzeg lewy opiera się o pasmo moren czołowych, prawy zaś - o wapienny ostaniec Góry Raciszyn. Interesująca rzeźba obu stoków i roślinność.

Wapienne wzgórza w Wężach. Obszar, na którym dominującą rolę krajobrazową odgrywają jurajskie ostańce, wynurzające tylko swoje szczyty spod pokrywy osadów plejstoceniowych; najbardziej "jurajski" typ krajobrazu w całym ZPK. Poszczególne wzgórza i ich krasowa rzeźba zostały opisane w rozdz. 4.1. Cały ten obszar, wraz z przecinającym go pasmem moreny czołowej (Góry Bugajowe), wyodrębnia się z tła krajobrazowego i winien zachować swoją integralność.

ZPK, najpiękniejszy fragment Wyżyny Wieluńskiej, nie jest jeszcze przeciążony ruchem turystycznym (Ł a g i e w k a 1983). Biegnie tędy odcinek czerwonego szlaku jurajskiego (Z i n k o w 1983) oraz dwa szlaki lokalne: żółty i czarny. Nie wykorzystaną, a znakomitą trasą spływów kajakowych jest Warta: z Działoszyna do Krzczowa rzeką jest około 34 km, zaś szosą - tylko 12 km.

## 6. CELE I ZADANIA PARKU ORAZ ICH URZECZYWIENIENIE

### 6.1. SFORMUŁOWANIE CELÓW

Zadaniem parku krajobrazowego jest ochrona i pomnożenie jego wszechstronnych wartości poznawczych, wychowawczych i rekreacyjnych już poznanych i jeszcze nie znanych, w celu:

1. Zapewnienia trwałego ich istnienia i wykorzystania dla nauki, nauczania, wychowania i popularyzowania wiedzy.
2. Poprawy materialnych i kulturalnych warunków życia miejscowej ludności.



3. Uzyskania i utrzymania pełnowartościowych terenów rekreacyjnych oraz ich udostępnienia i wykorzystania dla zdrowia i radości ludzi.

4. Uzyskania odpowiedniego terenu dla urzeczywistniania harscerskiego programu wychowania ekologicznego i patriotycznego.

5. Racjonalnego wykorzystania istniejących zasobów przyrody i cech środowiska.

Cele powyższe mogą być osiągnięte przez odpowiednią organizację parku i podporządkowanie im wszelkich innych sposobów wykorzystania terenu oraz przez oddanie w ręce ekologów sprawy interpretacji stopnia osiągnięcia celów i wyboru dróg do tego wiodących. Warunki szczególne osiągnięcia celów wymagają stopniowej zmiany sposobów użytkowania części gruntów, dostosowania do zadań parku metod gospodarki rolnej i leśnej, prowadzenia działań środowiskochronnych, organizacji turystyki oraz podjęcia różnorodnych działań konserwatorskich. Wszystkie te warunki powinny znaleźć miejsce w planie przestrzennego zagospodarowania parku. Uchwała powołująca ZPK (załącznik 1) określa główne ograniczenia i zakazy obowiązujące na jego obszarze. O niektórych zadaniach parku i warunkach osiągnięcia jego celów zamieszczamy niżej kilka uwag, traktując je jako propozycje do planu zagospodarowania przestrzennego i do programu ochrony i wykorzystania parku. Nie są one całościowym programem, lecz jedynie wyborem kilku tez do takiego programu.

## 6.2. ZADANIA KONSERWATORSKIE

Status prawny parku krajobrazowego nie jest dostateczną gwarancją nienaruszalności obiektów mających najwyższą wartość, dlatego niezbędne jest utworzenie w parku sieci obszarów i obiektów o szczególnej ochronie. Są nimi rezerwaty przyrody i pomniki przyrody, a w przyszłości - zgodnie z projektem nowelizacji ustawy o ochronie przyrody - także punkty i szlaki widokowe. Pomijamy tu obiekty kulturowe, które uzyskują szczególną ochronę przez wpisanie do rejestru zabytków na mocy ustawy o ochronie dóbr kultury. Konserwatorska ochrona przyrody obejmuje następujące elementy: 1) wybór obiektów i poddanie ich ochronie prawnej, 2) organizację ochrony, 3) wykoonywanie ochrony. Najpierw zajmujemy się dwoma ostatnimi elementami.

W miarę tworzenia struktury organizacyjnej parku krajobrazowego powinno się włączyć do jego zadań ochronę rezerwatów i pomników przyrody na obszarze parku i w jego bliskim sąsiedztwie. Obiekty te winny więc zostać wyłączone z systemu organizacyjnego lasów państwowych, jeśli położone są na ich gruntach oraz przejęte z rąk innych właścicieli i przekazane w administrację parku. Innymi słowami, dyrekcja parku winna być odpowiedzialna za ochronę tworów przyrody na własnym terenie i w jego otoczeniu w takim rozumieniu, jakie zawiera ustawa o ochronie przyrody, nawet jeśli wykracza to poza ramy odpowiedniej uchwały wojewódzkiej rady narodowej, powołującej park i jego zarząd. Park musi posiadać własny personel zarówno w zakresie dozoru terenów chronionych, jak i wykonawstwa prac konserwatorskich. Niesłuszne byłoby, aby w rezerwach na terenie parku i w jego sąsiedztwie gospodarowały nadleśnictwa, a nie zarząd parku, i aby prace konserwatorskie wykonywał kto inny niż personel parku.

W ZPK są dwa rezerwaty przyrody: rezerwat geologiczny "Węże", obejmujący Górę Zelce oraz rezerwat leśny "Dąbrowa w Niżankowicach". Tuż poza południową granicą parku są trzy rezerwaty w woj. częstochowskim: Szachownica (geologiczny), Stawiska (leśny) i Bukowa Góra (leśny). Proponujemy utworzenie następnego rezerwatu: "Dolina Warty pod Kamionem" - byłby to rezerwat rzeczny dla ochrony tarlisk i miejsc żerowania ryb lito-filnych oraz dla ochrony pięknego krajobrazu nadrzecznego ze źródłami krasowymi i wązami z murawami psammofilnymi i jałowczyskami (fot. 10). Rezerwat - wg projektu T. Penczaka (1986) - powinien objąć koryto Warty od Przywozu do Kamiona, fragment terasy zalewowej oraz zalesiony prawobrzeżny stok po krawędź wysoczyzny. Powierzchnia około 200 ha.

Jako pomniki przyrody powinny zostać uznane wymienione w rozdz. 4.1. głązy narzutowe oraz w rozdz. 4.3. - stare drzewa, a także następujące źródła, wzgórza i wązozy:

Źródło "Objawienie" - nisza źródłowa z odpływem i otaczający to miejsce starodrzew; powierzchnia około 1 ha.

Granatowe Źródła - wywierzyska wraz ze starorzeczem; powierzchnia około 1 ha.

Źródła przykorytowe w Lisowicach, podziemny odpływ Suchej Strugi - odcinek lewego brzegu Warty wraz ze stokiem doliny, spod którego wypływają źródła (fot. 11); powierzchnia około 2 ha.

Góra Św. Genowefy - wapienny ostaniec wraz z jego częścią nie eksponowaną ku dolinie Warty (fot. 2); powierzchnia około 6 ha.

Góra Wapiennik - ostaniec na lewym brzegu Warty, od koryta rzeki aż po granice wychodni skał wapiennych na wysoczyźnie; powierzchnia około 4 ha.

Góra Draby - wapienne wzgórze położone tuż przy szosie z Działoszyna do Parzymiechów, ze skałkami, jaskinią "Ewy" dostępną do zwiedzania, znaleziskami fauny pliocenńskiej, bogatą florą wapieniolubną. Dobry punkt widokowy, kilka jałowców drzewiastego pokroju. Powierzchnia około 4 ha. Ze względu na skupione na Górze Draby wartości naukowe i krajobrazowe powinno się szybko wstrzymać eksploatację wapienia.

Góra Krzemionki - wapienne wzgórze w Wężach ze skałkami, murałą kserotermiczną i ciepłolubnymi zaroślami. Ochroną należy objąć nie eksploatowaną część wzgórza (około 4 ha) ograniczając wydobywanie wapienia do jednego kamieniołomu.

Góra Buki - ochronie należy poddać szczytową część wzgórza oraz jego zbocza północne i wschodnie, ze względu na obecność naturalnych odsłonień i malowniczych skałek oraz bogatą roślinność kserotermiczną, na powierzchni około 8 ha. Można dopuścić eksploatację wapienia na lokalne potrzeby z jednej odkrywki na południowym zboczu.

Parowy Łaszewskie - zespół krótkich debrzy i parowów koło Pustkówia Mierzyckiego z bogatą florą i roślinnością kserotermiczną, rozwijającą się nie na podłożu węglanowym, lecz na starej glinie lodowcowej. Rosną tu m. in. czosnek skalny, pajęcznica gałęzista, ligustr, głowienka wielkokwiatowa; płyty muraw przeplatają się z ciepłolubnymi zaroślami. Na powierzchni około 6 ha należy utrzymywać umiarkowany wypas lub koszenie co 2-3 lata, nie zalesiać i chronić przed spontanicznym rozwojem lasu.

Wąwóz Królowej Bony - głęboki wąwóz długości około 0,8 km nieopodal Bieńca Dużego, ze źródłem i stałym ciekim. Gęsto zarośnięty drzewami i krzewami, cienisty, ze stanowiskiem owocującego bluszczu. Powierzchnia około 5 ha; chronić przed zanieczyszczeniem i zmianą roślinności.

Dalsze zadania konserwatorskie wynikną w toku bardziej szczegółowych badań ZPK. Zapewne znajdą się wśród nich:

- ochrona miejsc lęgowych i żerowisk chronionych gatunków zwierząt,
- ochrona stanowisk roślin chronionych i rzadkich,
- zabiegi zmierzające do wzbogacenia lokalnej flory i fauny oraz restytucji gatunków wymarłych na tym terenie,
- ochrona punktów widokowych i tras widokowych o wyjątkowych walorach estetycznych i poznawczych.

### 6.3. WYCHOWANIE HARCERSKIE

ZPK jest dobrym miejscem dla urzeczywistnienia harcerskiego programu wychowania ekologicznego ze względu na charakter przyrody, dawne tradycje zainteresowania ZHP tym obszarem, a przede wszystkim istnienie dużego ośrodka szkoleniowego ZHP w Kępówiźnie. W ośrodku tym są przewidziane m. in. pracownie przyrodnicze, stacja badawcza i muzeum (J. K o w a l s k i 1986). Sprawę tę widzieć trzeba w dwu aspektach. Po pierwsze - ZPK, a zwłaszcza uroczysko Wronia Woda, może służyć jako poligon harcerskich gier terenowych w zdobywaniu sprawności, kształtowaniu zaradności i orientacji terenowej; takiemu wykorzystaniu nie stoją na przeszkodzie względy ochronne. Po drugie - ZPK jest terenem poznawania przyrody i jej zmian pod wpływem antropopresji oraz zagadnień ochrony przyrody. Włączenie ZHP do praktyki wykonywania ochrony otwiera możliwości realizacji przez pracę programu wychowawczego. Harcerze w toku swoich zajęć szkoleniowych i wycieczek wakacyjnego powinni być społecznymi strażnikami przyrody, konserwować i zakładać szlaki i znaki, wykonywać proste prace ochronne i pielęgnacyjne, a ponadto - pod kierunkiem pracowników naukowych - prowadzić naukową eksplorację terenu, gromadząc wiedzę o parku i eksponaty do własnego muzeum, a przede wszystkim zdobywać doświadczenie i rozwijać swoje zainteresowania. Taki cel przyświeca współpracy Instytutu Biologii Środowiskowej Uniwersytetu Łódzkiego z Komendą Chorągwi ZHP w Sieradzu; od 1978 r., w toku letniej akcji obozowej, prowadzone są przez pracowników UE specjalistyczne zajęcia przyrodnicze dla starszej młodzieży harcerskiej (fot. 8), zaś ośrodek w Kę-



powiżnie wykorzystywany jest też na studenckie zajęcia terenowe.

Związywanie parku krajobrazowego z ideą harcerskiego wychowania i objęcie przez ZHP mecenatu nad parkiem jest nową ideą, która powinna przynieść dobre owoce i ochronie przyrody, i harcerstwu.

#### 6.4. UŻYTKOWANIE GOSPODARCZE I KSZTAŁTOWANIE ŚRODOWISKA

Ażeby gospodarcze użytkowanie zasobów przyrody nie przekreśliło celów ZPK, konieczne jest wprowadzenie pewnych ograniczeń i zmian dotychczasowych sposobów użytkowania.

Eksploatacja surowców mineralnych: wapienia, żwiru i piasku może być prowadzona w strefie ochronnej tylko na lokalne potrzeby, w miejscach wyznaczonych planem zagospodarowania przestrzennego. Wzgórza i kulminacje terenowe nie powinny być przedmiotem eksploatacji. Spośród wapiennych ostańców należy wykluczyć lub bardzo ograniczyć eksploatację na tych, które proponowane są do ochrony jako pomniki przyrody; dopuszczalne jest dobywanie wapienia z płaskich i niskich miejsc, jak Góra Krzemiony i Góra Krzemionki. Co pewien czas, np. co 10 lat, powinno się rewidować wydane wcześniej zezwolenia i weryfikować je w zależności od stanu środowiska w danym miejscu. Wymaga też rozwiązania kwestia społeczna: ograniczenia prawa eksploatacji skał dla jednych właścicieli gruntów, a danie tego prawa innym.

Rolnictwo może i powinno się utrzymać w ZPK w jego całej różnorodności, ale bez dążenia do koncentracji produkcji. Warunki środowiskowe od dawna już określiły tu ramy możliwości produkcyjnych rolnictwa: uprawy żyta i ziemniaków, skromnej hodowli bydła, owiec i gęsi. Zalecany jest rozwój pszczelarstwa, uprawa roślin leczniczych i miododajnych, rozwój hodowli ryb w małych sadzawkach oraz przydomowych sadów i ogrodów. Trzeba zwrócić uwagę na niebezpieczeństwo zanieczyszczenia wód powierzchniowych i gruntowych na obszarze sąsiadującym od zachodu z parkiem. Są tam rozległe i żyzne ziemie rolnicze (gminy Pątnów i Wierzchlas), z których wody spływają do Warty i niosą wypłukane z gleby substancje chemiczne. Cały obszar ZPK i jego sąsiedztwo są niedostatecz-

nie zadrzewione. Ze względów siedliskowych i pejzażowych należy wzmóc z a d r z e w i e n i e i z a k r z e w i e n i e tych obszarów, używając jako głównych drzew: lipę drobnolistną i szerokolistną, dąb bezszypułkowy (na gruntach suchych) i szypułkowy (na wilgotnych), klon polny i zwyczajny, jawor, gruszę polną, brzozę brodawkowatą, jarzębinę, a spośród krzewów: jałowiec pospolity, berberys zwyczajny, głogi, szakłak, trzmieliny, kalinę, ligustr, tarninę, dzikie róże oraz liczne gatunki wierzb. Nie wolno też niszczyć (np. przez wypalanie) wrzosowisk, żarnowczyisk ani jałowczyisk.

G o s p o d a r k a l e ś n a ma bardzo ważne zadania w dziedzinie kształtowania krajobrazu ŻPK i ochronie jego środowiska (O l a c z e k 1983, 1986b). Główne z nich to:

- dalsze zalesianie gruntów porolnych i wyrobisk poeksploatacyjnych,
- przebudowa monokulturowych i negatywnych drzewostanów,
- stopniowe przejmowanie lasów prywatnych, a zwłaszcza gruntów przewidzianych do zalesienia, na własność państwa lub tworzenie spółek leśnych.

Konieczne jest zdecydowane odejście od monokultur sosnowych jako nieomal jedynej metody hodowlanej. W zalesieniach należy stosować obok sosny modrzew polski, dąb bezszypułkowy, a miejscami dopuszczać brzozę. Efekty ochronne i krajobrazowe powinny mieć tu pierwszeństwo przed produkcyjnymi. Należy dążyć do zwiększenia różnorodności drzewostanów, ciągłości przestrzennej lasów i naturalizacji fitocenoz leśnych, co poprawi ich odporność, chłonność rekreacyjną, walory zdrowotne i estetyczne, a także powiększy liczbę żyjących w nich zwierząt. Można to osiągnąć przez zamierzoną przebudowę drzewostanów oraz odpowiednio prowadzone prace odnowieniowe.

## 7. ZAŁĘCZAŃSKI PARK KRAJOBRAZOWY W SYSTEMIE OCHRONY KRAJOBRAZU POLSKI ŚRODKOWEJ

ŻPK jest jednym z ogniw systemu Jurajskich Parków Krajobrazowych, chroniącym najbardziej północny składnik tego systemu. Jednocześnie jest on jedynym parkiem krajobrazowym na rozległym obszarze niżej pomiędzy Wisłą a Odrą, pomiędzy wyżynami a granicą

ostatniego zlodowacenia (granica zasięgu jezior). Spełnia zatem funkcje ochronne wyłączne, nie powtarzane przez inne parki krajobrazowe. Dlatego też może być uważany za składnik systemu parków krajobrazowych, chociaż obiektywna wartość przyrodnicza umiejscawia go raczej wśród parków regionalnych, zgodnie z terminologią K a m i e n i e c k i e g o (1983). Znaczenie tego parku dla Polski Środkowej jest bardzo duże, bowiem chroni on zanikający typ krajobrazu kulturowo-przyrodniczego złożonego z elementów, które w takim zestawieniu nie występują ani na północ od krawędzi Wyżyny Małopolskiej (brak skałek i krasu), ani na południe od niej (brak dużej rzeki z czystą wodą).

W dalszym rozwoju ochrony krajobrazu Polski Środkowej niezbędne będzie włączenie ZPK do innych obszarów chronionych z myślą o stopniowym tworzeniu ekologicznego systemu obszarów chronionych (G a c k a - G r z e s i k i e w i c z i R ó ż y c k a 1977). Połączenie ZPK z pozostałymi parkami jurajskimi powinny zapewnić dwa korytarze ekologiczne: wzdłuż doliny Warty do Mstowa i Wiercicy do Janowa oraz po wysoczyźnie przez tereny leśne okolic Parzymiechów, Krzepic i Kłobucka do Częstochowy i Olsztyna. Korytarze te powinny być uznane za obszary chronionego krajobrazu.

W kierunku północnym dolina Warty aż do Sieradza i dalej jest naturalną kontynuacją ZPK, a sama rzeka z towarzyszącymi jej ekosystemami - bezcennym darem przyrody. W planie przestrzennego zagospodarowania woj. sieradzkiego dolina Warty jest obszarem chronionego krajobrazu; obecnie prowadzone prace pozwolą uściślić granice tego obszaru, a być może powstanie nowy park krajobrazowy (J. Siciński, informacja ustna).

O przebiegu południowej rubieży ZPK zadecydowały nie czynniki naturalne, lecz administracyjna granica województw, przecinająca zwarte masywy leśne. Fakt ten zmusił też do odsunięcia na przyszłość realizacji Ożarowskiego Parku Krajobrazowego, którego potencjalny obszar jest pocięty granicami województw na kilka części. Jest oczywiste, że leśne obszary na zachód od Łuku Warty, od Załęcza Wielkiego przez Dalachów po Przedmość i Ożarów, są naturalnym przedłużeniem ZPK, podobnie jak lasy i wychodnie wapienia po południowej stronie parku wokół Parzymiechów. Organy planowania przestrzennego obu województw: sieradzkiego i częstochowskiego, będą musiały wspólnie określić granice i zasady ochrony tej niepodzielnej całości krajobrazu.

## 8. PIŚMIENICTWO

- A b r a m e k, B. 1986. *Pradziejowe osadnictwo na terenie Załęczańskiego Parku Krajobrazowego*. Acta Univ. Lodz., Folia sozol., 2: 69-89.
- B a g r o w s k a, J. 1986. *Wstępna charakterystyka awifauny Załęczańskiego Parku Krajobrazowego*. Acta Univ. Lodz., Folia sozol., 2: 377-391.
- B e r g e r, L. 1958. *Mało znany rezerwat koło Węzów w powiecie wieluńskim*. Przyr. Polski Zach., 2, 1: 69-72.
- B i l i Ń s k i, W. 1966. *Drab i cnotliwa Genowefa*. Odgłosy [Łódź], 9, 8: 3.
- B o g d a n o w s k i, J. 1967. *Problemy metodyczne opracowania projektu Jurajskiego Parku Krajobrazowego*. Czasop. techn., 3-B: 1-8.
- B o g d a n o w s k i, J. 1972. *Studium wartości krajobrazowych Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej*. Studia Ośr. Dok. Fizjogr. PAN, 1: 173-210 + mapa poza tekstem.
- B o g d a n o w s k i, J. i in. 1975 (maszynopis). *Koncepcja systemu parków (w oparciu o optymalizację wykorzystania krajobrazowych zasobów kraju)*. Państw. Rada Ochr. Przyrody: 1-27 + mapy.
- B o g d a n o w s k i, J., Ł u c z y Ń s k a-B r u z d a, M. 1965. *Jurajski Park Krajobrazowy*. Ziemia: 208-214.
- C z y ż e w s k a, K. 1979. *Załęczański Park Krajobrazowy*. Przyr. pol., 11: 20-21.
- C z y ż e w s k a, K. 1986a. *Murawy piaskowe w Załęczańskim Parku Krajobrazowym (Wyżyna Wieluńska)*. Acta Univ. Lodz., Folia sozol., 2: 471-522.
- C z y ż e w s k a, K. 1986b. *Flora porostów naziemnych w Załęczańskim Parku Krajobrazowym (Wyżyna Wieluńska)*. Acta Univ. Lodz., Folia sozol., 2: 315-341.
- D e k o w s k i, J. P. 1961. *Ogólna charakterystyka Załęcza Wielkiego*. Prace i Mater. Muzeum Archeol., Etnogr. w Łodzi, ser. etnogr., 5: 25-35.
- D e l i d a, E. 1986. *Kultura ludowa Załęczańskiego Parku Krajobrazowego*. Acta Univ. Lodz., Folia sozol., 2: 129-147.
- D r o z d o w s k a, W. 1962a. *Domniemany cud w lesie Dietrznickim w 1856 r. Podania z Załęcza Wielkiego, powiat Wieluń*. Łódzkie Studia etnogr., 4: 77-87.
- D r o z d o w s k a, W. 1962b. *Istoty demoniczne w Załęczu Wielkim*. Łódzkie Studia etnogr., 4: 117-130.
- D r z a ł, M., D y n o w s k a, J. 1982. *Źródła w Załęczańskim Parku Krajobrazowym*. Studia Ośr. Dok. Fizjogr. PAN, 10: 361-368.
- D y n o w s k a, J. 1983. *Źródła Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej i Miechowskiej*. Studia Ośr. Dok. Fizjogr. PAN, 11: 1-244.



- F a g a s i e w i c z, L. 1986. *Analiza flory naczyniowej Załęczańskiego Parku Krajobrazowego (Wyżyna Wieluńska)*. Acta Univ. Lodz., Folia sozol., 277-313.
- F a g a s i e w i c z, L., C z y ż e w s k a, K., O l a c z e k, R. 1986. *Flora naczyniowa Załęczańskiego Parku Krajobrazowego (Wyżyna Wieluńska)*. Acta Univ. Lodz., Folia sozol., 2: 225-276.
- F i l i p i a k, E. 1986. *Mchy Załęczańskiego Parku Krajobrazowego*. Acta Univ. Lodz., Folia sozol., 2: 343-363.
- G a c k a-G r z e s i k i e w i c z, E., R ó ż y c k a, W. 1977. *Obszary chronione a przestrzenna struktura aglomeracji*. Inst. Kszt. Środ., Warszawa: 1-76 + mapa.
- G ł a z e k, J. i in. 1977. *Kopalny kras ze środkowopolejstoceńskimi szczątkami kręgowców w Drabach koło Działoszyna*, Kras i speleologia, 1: 42-58.
- G ł a z e k, J. i in. 1978. *Geneza jaskini Szachownica - największego systemu jaskiniowego Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej*, Kras i speleologia, 2, 11: 38-50.
- G ł a z e k, J. i in. 1980. *Górnojurajskie wapienie i kras w rejonie Działoszyna*. Przewodnik LII Zjazdu Pol. Tow. Geol. - Bełchatów, Wyd. Geol., Warszawa: 234-267.
- G o l d b e r g, J. 1961. *Zarys gospodarczo-społecznego rozwoju Ziemi Wieluńskiej w XV-XVIII w.* Prace i Mater. Muzeum Archeol., Etnogr. w Łodzi, ser. etnogr., 5: 5-24.
- G o l i c k a, M. 1977. *Tropem jednego pomysłu - park nad Wartą*. Głos robotn. z dn. 30.06.1977 [Łódź].
- H i b n e r, A. 1977 (maszynopis powielany). *Jurajski Park Krajobrazowy w granicach województwa sieradzkiego - projekt*. Urząd Wojewódzki, Sieradz: 1-25.
- Jurajski... 1976. *Jurajski Park Krajobrazowy*. Mapa 1:500 000. Proponowane formy ochrony. Oprac. dla Woj. Konserwatora Przyrody w Z[akładzie] A[rchitektury] K[rajobrazu] Politechniki Krakowskiej w Krakowie. Mapy powielone.
- K a m i e n i e c k i, K. 1983. *Realizacja koncepcji ochrony krajobrazu PROP*. Przyr. pol., 8: 26-29.
- K a r w o w s k i, S. 1907. *Z podróży po Królestwie*. [Odbitka] Dziennik poznański: 42.
- K o n d r a c k i, J. 1977. *Regiony fizycznogeograficzne Polski*. Wyd. Univ. Warszawskiego, Warszawa: 1-178.
- K o w a l s k i, J. 1986. *Poznanie przyrody i kształtowanie jej umiłowania w programie Ośrodka Szkoleniowo-Wypoczynkowego ZHP "Nadwarciański Gród"*

- w Załęczu Wielkim-Kępowiźnie. Założenia i obecny stan realizacji. Cz. 1. Acta Univ. Lodz., Folia sozol., 2: 601-612.
- K o w a l s k i, K. 1961. Fauna plioceniska z Węzów koło Działoszyna. Wszechświat, 7/8: 157-161.
- K o w a l s k i, K. 1964. Paleoekologia ssaków pliocenu i wczesnego plejstocenu Polski. Acta theriol., 8,4: 73-88.
- K o z ł o w s k i, S. 1973. Program ochrony krajobrazu Polski i jego pierwsze realizacje. Ochr. Przyr., 38: 61-83.
- K o z ł o w s k i, S. 1976. Program ochrony krajobrazu. Przyr. pol., 10: 16-19.
- K r z e m i e Ń, B., W y c z a w s k i, A. 1973. Strefy ochrony krajobrazu w województwie łódzkim. Region Łódzki, Studia i Materiały, 3: 177-202.
- K r z e m i ń s k i, T. 1965. Przełom doliny Warty przez Wyżynę Wieluńską. ŁTN, Prace Wydz. III: 1-95.
- K r z e m i ń s k i, T. 1974. Geneza młodoplejstocenijskiej rzeźby glacialnej w dorzeczu środkowej Warty. ŁTN, Prace Wydz. III: 1-167.
- K r z e m i ń s k i, T. 1986. Paleogeograficzne tło rozwoju doliny w Załęczańskim Żuku Warty. Acta Univ. Lodz., Folia sozol., 2: 149-178.
- L i b e r s k a, B. M. 1966. Z zagadnień przemysłu wapienniczego w okolicach Działoszyna. Łódzkie Studia etnogr., 8: 151-154.
- Ł a g i e w k a, J. 1983. Walory turystyczne Ziemi Wieluńskiej. Biul. PTTK w Łodzi, 4: 9-15.
- Ł u c z y ń s k a-B r u z d a, M. 1967. Parki krajobrazowe Polski Południowej. Czasop. techn., 1-B: 3-8.
- N o v á k, Z. 1963. Ideowe i realizacyjne założenia Jurajskiego Parku Krajobrazowego. Architektura, 8: 301-302.
- N o v á k, Z., B o g d a n o w s k i, J., Ł u c z y ń s k a-B r u z d a, M. 1967. Jurajski Park Krajobrazowy. Architektura, 5/6: 212-217.
- N o v á k, Z., Ł u c z y ń s k a-B r u z d a, M., B o g d a n o w s k i, J. 1970. System parków Krajobrazowych Polski Południowej jako współczesna skala terenów rekreacyjnych. Teka Komisji Urbanist. i Architekt., 4: 69-79.
- N o w a k, J. 1966. *Amphoridium ionaspicarpum* sp. n. - porost z rodziny Verrucariaceae. Acta myc., 2: 3-6.
- N o w a k, J. 1967. Porosty Wyżyny Wieluńskiej. Acta myc., 3: 209-242.
- O l a c z e k, R. 1968. Roślinność kserotermiczna okolic Działoszyna i doliny środkowej Warty. Cz. 1, Zesz. nauk. Uniw. Łódzkiego, ser. II, 28: 83-102.
- O l a c z e k, R. 1969. Roślinność kserotermiczna okolic Działoszyna i do-

- liny środkowej Warty. Cz. 2. Zesz. nauk. Uniw. Łódzkiego, ser. II, 31: 63-90.
- O l a c z e k, R. 1970 (maszynopis). *Dokumentacja rezerwatu geologicznego "Węże" w powiecie pączęzańskim*. WKOP w Łodzi: 1-6 + mapa.
- O l a c z e k, R. 1971. *Nasza przyroda - przewodnik po województwie łódzkim*. Wyd. LOP, Warszawa: 1-223.
- O l a c z e k, R. 1979a. *Owocujący bluszcz pospolity Hedera helix w Polsce środkowej*. *Chrońmy Przyr. ojcz.*, 35, 5: 5-17.
- O l a c z e k, R. 1979b (maszynopis). *Charakterystyka roślinności rezerwatu geologicznego "Węże" k. Działoszyna*. *Woj. Konserwator Przyrody, Sieradz*: 1-9.
- O l a c z e k, R. 1983. *Roślinność w planowaniu i użytkowaniu terenów turystycznych*. *Acta Univ. Łodz., Folia sozol.*, 1: 3-33.
- O l a c z e k, R. 1986a. *Ogólna charakterystyka przemian szaty roślinnej i krajobrazu Załęczańskiego Parku Krajobrazowego od końca XVIII wieku*. *Acta Univ. Łodz., Folia sozol.*, 2: 203-244.
- O l a c z e k, R. 1986b. *Roślinność leśna Załęczańskiego Parku Krajobrazowego*. *Acta Univ. Łodz., Folia sozol.*, 2: 393-470.
- O l a c z e k, R., C z y ż e w s k a, K. 1976 (maszynopis). *Wstępna dokumentacja przyrodnicza projektowanego parku krajobrazowego "Załęczański Żuk Warty" w województwie sieradzkim*. *Woj. Konserwator Przyrody, Sieradz*: 1-26 + mapy.
- P e n c z a k, T. 1986. *Charakterystyka ichtiofauny Warty i jej dopływów w granicach Załęczańskiego Parku Krajobrazowego*. *Acta Univ. Łodz., Folia sozol.*, 2: 365-376.
- P i e t k i e w i c z, S. 1934/35. *Wycieczka w okolice Ostrzeszowa, Wielunia i Łodzi*. *Przeł. geogr.*, 14, 3/4: 230-233.
- P o t ę g a, E. 1956. *Lasy turystyczno-wypoczynkowe woj. łódzkiego*. Wyd. LOP, Warszawa: 1-100 + mapy.
- Program... 1980. *Program Państwowej Rady Ochrony Przyrody, Przyr. pol.*, 11: 7-9.
- S a m s o n o w i c z, J. 1934. *Zjawiska krasowe i trzeciorzędowa brekcja kostna pod Działoszynem*. *Zab. Przyr. nieożyw.*, 3: 151-162.
- S i c i ń s k i, J. 1986. *Agrofitocenozy Załęczańskiego Parku Krajobrazowego*. *Acta Univ. Łodz., Folia sozol.*, 2: 523-566.
- S k a ł s k i, A. W. 1983. *Jurajskie Parki Krajobrazowe*. *Przyr. pol.*, 10: 28-29.
- Sprawozdanie... 1933. *Sprawozdanie z działalności Komisji do Spraw Ochrony Zabytków Przyrody przy PIG za rok 1933*. *Ochr. Przyr.*, 13: 200-201.

- S u l i m s k i , A. 1962. *O nowym znalezisku kopalnej fauny kręgowców w okolicy Działoszyna*. Przegl. geol., 10, 4/5: 219-223.
- S u l i m s k i , A., J a k u b o w s k i , G. 1967. *Góra Zelcowa jako rezerwat przyrody*. Chrońmy Przyr. ojcz., 23, 3: 37-43.
- S u s k i e w i c z , B. i i n. 1980. *Szata roślinna i świat zwierzęcy. Fauna*. W: *Województwo sieradzkie. Zarys dziejów, obraz współczesny, perspektywy rozwoju*. Red. W. P i o t r o w s k i. Wyd. Uniw. Łódzkiego, Łódź-Sieradz: 60-67.
- S z c z e s n y , T. 1966. *Z problemów ochrony krajobrazu*. Ziemia: 97-105.
- S z y n k i e w i c z , A. 1971. *Rozmieszczenie jaskiń na Górze Zelce koło Działoszyna*. Speleologia, 6, 1/2: 49-57.
- S z y n k i e w i c z , A. 1975. *Ochrona jaskiń okolic Działoszyna*. Chrońmy Przyr. ojcz., 31, 5: 32-40.
- S z y n k i e w i c z , A. 1977. *Rezerwat przyrodniczo-geologiczny "Węże" na Górze Zelce koło Działoszyna nad Wartą*. Zesz. nauk. Uniw. Łódzkiego, ser. II, Folia geogr., 5: 123-142.
- S z y n k i e w i c z , A. 1978 (maszynopis). *Projekt zagospodarowania rezerwatu przyrodniczo-geologicznego "Węże" koło Działoszyna*. Poltegor, Wrocław: 32 + mapy.
- Uzasadnienie...* 1966 (maszynopis). *Wojewódzki Komitet Ochrony Przyrody: Uzasadnienie projektu utworzenia rezerwatu geologicznego "Węże" w woj. łódzkim*. WKOP w Łodzi: 1-5 + mapa.
- W o ź n i c z k o , G. 1966. *Źródła legend ludowych o Górze Św. Genowefy w pow. Pajęczno*. Łódzkie Studia etnogr., 8: 115-123.
- W[...] r. 1881. W. W i n k l e r , *Działoszyn*, [hasło w:] *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego...* T. 2: 263-265.
- Z a d w o r n y , Z. 1974. *Łuk Warty z rezerwatem Węże*. Przyr. pol., 3: 28-29.
- Z a d w o r n y , Z. 1976. *Sezonowa rzeka*. Wszechświat, 2: 45-46.
- Z i n k o w , J. 1983. *Orle gniazda i krajobrazy jurajskie*. Wyd. 3. Sport i Turystyka, Warszawa: 1-383 + mapa.

## 9. SUMMARY

Załączne Nature Park is one of elements in the system of Jurassic nature parks encompassing protection of the most beautiful fragments of calcareous Jurassic uplands stretching from Cracow to Wieluń (Fig. 1). Its area is 7470 ha,



and 15,480 ha together with a protective zone (Table 1). Creation of a nature park in this part of Poland was prompted by natural factors (beautiful scenery, many interesting natural phenomena), big demand for recreational areas in Central Poland (Fig. 2), and small agricultural usefulness of soils in this area. A legal basis for the establishment of the Park is a resolution of the Provincial People's Council in Sieradz from 5 th January 1978. The resolution imposes bans and restraints on these forms of economic activity, which might affect negatively the environment and beauty of the natural landscape. Among others it is prohibited to locate new industrial projects there, introduce alien tree and shrub species, use noisy equipment, organize big livestock farms. Restrictions are imposed on car traffic, exploitation of mineral resources, draining systems etc. The Park is to be a place of recreation for the people but all tourist facilities will be located exclusively in the protective zone. The range of restraints imposed on economic use of the area and principles of its utilization for recreational, scientific-research, educational, and sightseeing purposes is the same as that in all nature parks in Poland. These restraints allow to preserve precious values of nature and culture, satisfy an important social need, and may also lead to improvement of living conditions of the local population.

Załęcze Nature Park encompasses a fragment of the Warta valley and adjacent high plains (Fig. 1, 2, 3) on the borderline of Europe's big geographical provinces: old age mountains and uplands (locally represented by Małopolska Uplands), and Middle European Lowlands (represented by Southern Great Polish Lowlands). The relief of the area was shaped by Riss glaciation - Warta stage (G III + 2); there can be found end moraines of this stage and sands superimposed on a bedrock composed of claystones of Middle Jura and tight limestones of the Upper Jura. The old glacial relief was remodelled and smoothed during the last interglacial period and Würm glaciation, during which the area of Załęcze Nature Park remained within the periglacial zone.

Holocene sculpturing processes and erosive impact of the Warta uncovered and exposed fragments of old Tertiary landscapes in the form of monadnocks from underneath a cover of Pleistocenic sediments. The monadnocks account for covered and naked karst phenomena, which are a unique value of this land. Some monadnocks are topped with calcareous rocks (Photo 2), there can be found here grikes, dolines and solution pipes (Photo 8) as well as over 20 caves. Bones of Tertiary animals in the form of calcified osseous breccia were discovered in many caves and in solution pipes. There is located here a widely known palaeontological stand Weże where over 100 species of Pliocene vertebrates were described; new stands with fossil fauna continue to be discovered here.

Carst ground in the eastern part of Załęcze Nature Park exerts an influence on the character of surface waters. Inside the so-called Warta bend, surface waters are completely absent as they permeate through sands to crevices in calcareous rocks and they flow out on to the surface in the form of carst springs - oftentime on the shore of the Warta river channel (Photo 11, 12). There are several groups of springs with a big water-producing capacity here. One of the streams in the southern part of Załęcze Nature Park loses its waters in swallets. The western part of the Park with its subsoil of claystones is full of surface streams carving deep valleys for themselves and flowing into the Warta. The left slope of the Warta valley is cut by deep ravines carved in sand or clay with their perennial or intermittent streams.

Differences in absolute height in Załęcze Nature Park range between 160 and 250 m. above the sea level, while differences in relative heights in the eyesight on edges of the Warta valley reach between 30 and 60 m. The Warta is a big river rolling its clean waters in its natural river channel, which is nowhere regulated, and has many meanders and abandoned river channels. Its waters are inhabited by many species of fish, and among others by barbel, chub, cyprinid, and vimba while on its islands, and in brushwoods and marshed along its shores numerous species of birds can be found.

The flora of Załęcze Nature Park is diversified and rich. It includes saxicolous and psammophilous plants, and quite a big number of mountain species. Its analysis revealed presence of 11 forest climatic associations. Due to anthropopressure they seldom exist as natural phytocoenoses - secondary grass and shrub communities prevail here. As agricultural production was gradually abandoning poor soils there can be observed here a big variety of phases and stages of secondary succession (Photo 3, 4, 5). Of greater interest are saxicolous and psammophilous grasslands (associations of *Festucetum pallentis*, *Spergulo-Corynephorretum*, *Diantho-Armerietum*, *Sileno otitis-Festucetum* and *Festuco psammophilae-Koelerietum glaucae*).

The area of Załęcze Nature Park is sparsely populated (32 inhabitants per km<sup>2</sup>) and in its 53 per cent it is covered by woods. Its location away from major urban centres, favourable local climate, diversity of natural phenomena and a little sad although beautiful landscape cause that this area is most suitable for such forms of tourism which combine rest with improved stock of knowledge about Poland. It is a good place for field exercises of biology students and pathfinders. The Park allows to achieve a very important goal of learning and social education, and namely a conviction about a very close relationship between man's living conditions and his economic activity and the environment. It also allows to understand the impact of even very simple and

primitive forms of economic activity on the environment. Grave-mounds from the 3rd and 4th centuries (Photo 15) and ancient settlements on the Warta river (Photo 16) bring associations with the cutting down of forests and animation of intensive erosion; agricultural villages, settled in the 18th century on poor sandy soils with their subsoil of calcareous rock had to desert impoverished soils in the 19th and 20th centuries, on which forests reenter now (Photo 1, 2); the type of roads and the character of a boundary between the forest and the field are preserved in the medieval form in some places (Photo 4, 5) and they are a relict teaching a lesson about of the landscape in the past epochs.

Evaluation of geological, ecological, and aesthetic values leads to a conclusion that establishment of Załęcze Nature Park was synonymous with selection of the best way of utilization and development of this area in the prevailing natural and cultural conditions. The tasks of the Park consist in protection of natural and cultural components of the landscape and in ensuring a proper access of the society to them. These tasks are being accomplished through: conservatory actions (with special legal protection extended to selected fragments of the area in the form of reservations, monuments of nature and areas of silence, opening of chosen caves to the public, conservation of old trees, appropriate marking of the area with signs, etc.); the forestry aimed at afforestation of formerly arable lands, reconstruction of pine monocultures, and preservation of natural succession on chosen areas; restriction of rock materials exploitation (Photo 6, 7) to places indicated in the plan of the Park's spatial development.

This article is an introduction to an entire volume of articles devoted to the nature, history, and monuments of Załęcze Nature Park. Particular articles discuss results of studies and the state of knowledge about this area, which expands the main ideas presented above.

Prof. dr hab. Romuald Olaczek  
Dr Krystyna Czyżewska  
Zakład Botaniki  
Instytutu Biologii Środowiskowej  
Uniwersytetu Łódzkiego  
ul. Banacha 12/16, 90-237 Łódź

Wpłynęło do Redakcji  
"Folia zoologica"  
15.02.1984

## Uchwała Nr XIII/50/78

Wojewódzkiej Rady Narodowej w Sieradzu z dnia 5 stycznia 1978 r.  
w sprawie utworzenia Załęczańskiego Parku Krajobrazowego

Wojewódzka Rada Narodowa działając na podstawie art. 4 i art. 13 ust. 2 ustawy z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych (Dz. U. z 1975 r. Nr 26, poz. 139; zm. Dz. U. z 1977 r. Nr 11, poz. 44) oraz art. 8 ust. 1 ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. o wydawaniu przepisów prawnych przez rady narodowe (Dz. U. z 1964 r. Nr 8, poz. 47; zm. Dz. U. z 1975 r. Nr 16, poz. 91) - uchwała, co następuje:

## § 1

Północna część Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej obejmująca najdalej ku północy wysunięty fragment Jury pod Wieluniem, a w szczególności obszar rozciągający się od Krzczowa w gminie Wierzchlas na północy, Lisowice w gminie Działoszyn na wschodzie, granicę województwa na południu i Dzierzniczki w gminie Pątnów na zachodzie - stanowi najciekawszy krajobrazowo obszar województwa sieradzkiego. Krajobraz ten swoiście piękny, niepowtarzalny i bezcenny, uznaje się za konieczne objąć szczególną ochroną dla potrzeb dydaktyczno-naukowych i krajobrazowych.

## § 2

1. Z obszaru wymienionego w § 1 tworzy się Załęczański Park Krajobrazowy jako teren wzmoczonej ochrony szczególnych wartości przyrodniczych, geologicznych i krajobrazowych, zwany w dalszej treści "Parkiem".
2. Jednocześnie tworzy się strefę ochronną wymienionego wyżej Parku.

## § 3

1. Park obejmuje część obszarów trzech gmin: Wierzchlas na północy, Pątnów na zachodzie i Działoszyn na wschodzie, o łącznej powierzchni około 7470 ha.
2. Strefa ochronna Parku obejmuje część obszarów wyżej wymienionych i posiada około 8010 ha powierzchni.
3. Granice Parku i jego strefy ochronnej wraz z opisem przedstawione są w dokumentacji stanowiącej załącznik do uchwały.



## § 4

Wzmożona ochrona unikalnego środowiska przyrodniczego, mająca na celu zachowanie naturalnych walorów przyrodniczych, realizowana będzie przez:

- 1) wyznaczenie stref wzmożonej ochrony krajobrazu i ciszy;
- 2) wprowadzenie koniecznych zakazów i ograniczeń w zakresie działalności gospodarczo-usługowej, gwarantujących ochronę środowiska przyrodniczego;
- 3) przeznaczenie terenu Parku dla celów dydaktyczno-naukowych i krajoznawczej turystyki kwalifikowanej;
- 4) zagospodarowanie przestrzenne oparte o ściśle wytyczne wynikające ze szczegółowych programów opracowanych dla terenu Parku i jego strefy ochronnej.

## § 5

1. Wprowadza się na terenie Parku i jego strefy ochronnej obowiązek przestrzegania przez jednostki prowadzące działalność gospodarczą i usługową następujących zakazów i ograniczeń, których celem jest zachowanie w stanie nienaruszalnym niepowtarzalnego w swej krasie piękna i bogactwa krajobrazu.
2. Zakazuje się:
  - 1) zanieczyszczania wody, gleby i powietrza;
  - 2) lokalizowania uciążliwych dla środowiska przyrodniczego inwestycji przemysłowych, mogących wpłynąć ujemnie na stan czystości wody, gleby i powietrza oraz charakter krajobrazu;
  - 3) wprowadzania do siedlisk leśnych i zadrzewień gatunków drzew i krzewów obcych dla tego terenu, za wyjątkiem obszarów objętych emisjami przemysłowymi;
  - 4) wjazdu na teren Parku i stref ciszy wszelkich pojazdów samochodowych, łącznie z ruchem lokalnym i interwencyjnym;
  - 5) używania na terenie Parku i strefach ciszy, poza pomieszczeniami zamkniętymi, urządzeń radiotechnicznych oraz innych źródeł hałasu uciążliwych dla otoczenia;
  - 6) lokalizowania ośrodków gospodarki hodowlanej na skale przemysłową i wielkotowarową;
  - 7) realizacji wszelkich działalności gospodarczych mogących zniszczyć lub zmienić w istotny sposób naturalny krajobraz względnie jego poszczególne elementy.
3. Ogranicza się:
  - 1) lokalizację ośrodków rekreacyjnych pobytowych i sezonowych wyłącznie do strefy ochronnej Parku, na terenach przewidzianych w planie zagospodarowania przestrzennego;

- 2) realizację wszelkich innych inwestycji budowlanych poza terenami wyznaczonymi w planie zagospodarowania przestrzennego;
- 3) zakres robót wodno-melioracyjnych powodujących zmiany stosunków wodnych;
- 4) eksploatację surowców mineralnych do miejsc wyznaczonych przez władze administracyjne;
- 5) przeprowadzanie napowietrznych linii przesyłowych.

## § 6

Zobowiązuje się Wojewodę Sieradzkiego do:

- 1) określania instytucji i zainteresowanych środowisk naukowych do opracowania planu zagospodarowania przestrzennego Parku i jego strefy ochronnej w terminie do dnia 30 czerwca 1978 r. oraz opracowań studialno-badawczych na rzecz Parku z określeniem etapów ich realizacji,
- 2) wyznaczenia zarządu koordynującego realizację ochrony przyrody na obszarze Parku i jego strefy ochronnej oraz ustalenia jego zakresu działania,
- 3) uściślenia zestawu zakazu i ograniczeń oraz dokonywania korekty granic Parku i jego strefy ochronnej - w oparciu o studia i badania naukowe wykonywane na rzecz Parku.

## § 7

Wykonanie uchwały powierza się Wojewodzie Sieradzkiemu.

## § 8

Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Wojewódzkiej Rady Narodowej w Sieradzu.

Przewodniczący

Wojewódzkiej Rady Narodowej

Tadeusz Stasiak